

Bazyli Białokozowicz
(Warszawa — Olsztyn)

U źródeł kształtowania się nowożytnej białoruskiej świadomości narodowej¹

W „Białoruskich Zeszytach Historycznych”, wydawanych przez Białoruskie Towarzystwo Historyczne (Białystok 1994, nr 1) przeczytałem dwie niezmiernie interesujące recenzje cennej książki Eugeniusza Mironowicza *Białorusini w Polsce* (Warszawa 1993) — Sławomira Iwaniuka i Olega Łatyszonka, „nie powtarzające się, lecz komplementarne”. Obok słów należytego uznania i wyróżnienia nowatorskiego charakteru tej pracy — zgłoszono też trafne spostrzeżenia krytyczne oraz ze wszech miar godne uwagi nowe postulaty badawcze. Podzielałam w pełni opinię O. Łatyszonka, iż — mimo zapowiedzi autora o konieczności szerszego potraktowania „historycznych uwarunkowań rozwoju życia narodowego Białorusinów, ze szczególnym uwzględnieniem Białostoczczyzny” — nic się o tym nie wspomina w odpowiednim ku temu rozdziale *Narodziny białoruskiego ruchu narodowego*. A tymczasem — konstatuje recenzent — „Białostoczczyzna, przynajmniej do czasów powstania styczniowego, była „matecznikiem białoruskiego ruchu narodowego” (s. 186).

Ten właśnie problem pod koniec lat 50.— na pocz. 60. był omawiany przeze mnie w cyklu artykułów *Słauunyja ludzi Padlaszsa* na łamach białoruskiego tygodnika „Niwa”, którego przedsiębiorczym i pomysłowym redaktorem naczelnym jest obecnie autor rzeczonyj książki. Czyżby zadziałała tu

¹ Tekst referatu wygłoszonego w ramach III Edycji Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Droga ku wzajemności”, która odbyła się w Białowieży w Domu Kultury w dniach 8-9 lipca 1995 r.

chęć uniknięcia polemiki z publikacjami na łamach czasopisma „Nad Buhom i Narwoju”, wydawanego w Bielsku Podlaskim przez Związek Ukraińców Podlasia, w których to ów „matecznik białoruskiego ruchu narodowego” — zaliczono do „etnosu ukraińskiego”, a nawet — o zgrozo! — przypisywano mu „ukraińską świadomość narodową”. A może na taką postawę wpłynęła bezwzględna — częstokroć przesadna — krytyka Cerkwi greckokatolickiej i zakonu bazylianów prowadzona w ostatnich latach przez utalentowanego polemistę Mikołaja Hajduka, autora kontrowersyjnej i z nerwem napisanej pracy *Unia Brzeska 1596* (Bractwo Prawosławne św.św. Cyryla i Metodego, Białystok 1995, ss. 127)? Bo ów podlasko-białostocki „matecznik” — to przecież głównie księża unicy oraz ich synowie z Kleszczel, Wólki Wygonowskiej, Hryniewicz pod Bielskiem Podlaskim etc. Chodzi tu m.in. o takie wybitne postacie, jak: Michał Bobrowski, Ignacy Daniłowicz, Antoni i Platon Sosnowscy.

Druku wspomnianego cyklu na łamach „Niwy” nie ukończyłem, gdyż redakcję — jak mnie poinformowano — przestał interesować ten temat. Nie podawano powodów. Dopiero w ostatnich latach dowiedziałem się, iż przyczyną tego stały się audycje Radia Watykan w języku białoruskim, spożytkowujące obszernie — z wyrazami uznania — ów cykl moich publikacji oraz przedruk mego artykułu pt. *Michaś Babro ski* w Stanach Zjednoczonych w Illinois przez V. Panuceviča na łamach białoruskiego pisma emigracyjnego „Litva. Navukovy časopis” (1967, nr 2, s. 233-248).

Wielokrotnie w swoich pracach poświęconych pograniczu, stykom i kresom analizowałem wieloetniczność i wieloreligijność przejawiającą się w wielokulturowości z obszernym uwzględnieniem historycznie się kształtujących stosunków polsko-wschodniosłowiańskich, w tym też polsko-białoruskich. Z punktu widzenia metodologicznego w badaniach komparatystycznych relacji etnicznych, językowych i kulturalnych — w moim głębokim przekonaniu — mogą się okazać szczególnie pomocne kompleksowość i interdyscyplinarność kulturologiczna (np. w interpretacji historycznych, etnicznych, religijnych, kulturalnych i społecznych uwarunkowań kształtowania się świadomości narodowej i szerzej — całego procesu narodotwórczego). Pewne obszary stają się terenem szczególnie intensywnego oddziaływania etnosów, czynników gospodarczych i prądów kulturalnych. Do takich należy Białoruś jako historyczne pogranicze etnosu bałto-słowiańskiego i jako terytorium, na którym ścierały się wpływy Litwy, Słowiańszczyzny Wschodniej, Południowej i Zachodniej, a także stykały się kultury grecko-bizantyńska, łacińska i zachodnioeuropejska, słowiański Wschód chrześcijański z łacińskim katolickim Zachodem. Dając wyraz tym przekonaniom na II Światowym Kongresie Białorutenistów w Mińsku w maju 1995 r. wygłosiłem po polsku referat na temat: *Białoruś jako pośrednik między Wschodem a Zachodem w świadomości Mariana Zdziechowskiego*. Natomiast na konferencję w Białowieży (zob. przypis 1) przygotowałem i wygłosiłem referat po białorusku.

Tym samym nawiązałem do moich wczesnych publikacji na łamach „Niwy” dotyczących m.in. źródeł kształtowania się białoruskiej świadomości narodowej. Równocześnie stanowi to swoisty wyraz mego osobistego uznania i szacunku wobec pierwszego języka państwowego Republiki Białoruś oraz należnego hołdu dla jego twórców i rzeczników.

***

Крыніцамі, з якіх выцякалі фармаванне беларускай нацыянальнай свядомасці і наспяванне сучаснай думкі, безумоўна з’яўляліся ідэі Асветніцтва і пачаткі рамантызму ў Беларусі, еўрапейскі кантэкст адраджэння славян — і перш за ўсё Віленскі польскі універсітэт, славыты аніматар гэтых ідэй, заснаваны ў 1803 г. замест Галоўнай школы (раней Акадэміі) Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ).

Гэта быў перыяд, калі пасля III падзелу Рэчы Паспалітай (1795) і трактата ў Тыльзіце (1807) усе беларускія землі ад Польшчы адшлі да Расіі. У той час беларуская культура была знішчанай і заняпалай. У царскай Расіі, як і калісь у шляхецкай Польшчы, панавалі неспрыяльныя грамадска-палітычныя ўмовы, і беларускі народ далей знаходзіўся пад сацыяльным і нацыянальным прыгнётам. Больш таго, у шматлікіх выпадках гэты ўціск зрабіўся падвойным. Царскія ўлады, імкнучыся знайсці надзейную, моцную і трывалую апору для сябе, падтрымлівалі польска-літоўскае магнацтва. У сувязі з гэтым неаднаразова раней, а здараецца і ў апошні час, у некаторых распрацоўках можна сустрэцца з поглядам, што палітычнай і культурнай апорай гэтых сіл быў Віленскі універсітэт, на чале якога цар Аляксандр I паставіў князя Адама Чартарыскага, які, будучы адначасова куратарам Віленскай навучальнай акругі, больш за два дзесяцігоддзі (1803—1824) праводзіў паланізацыю культурнага жыцця былога ВКЛ і што менавіта Віленскі універсітэт перашкаджаў у паўстанні беларускага і літоўскага адраджэнскіх рухаў і развіцці нацыянальнай свядомасці мясцовага насельніцтва. Такі погляд мае многа недахопаў. Перад усім ён занадта аднабаковы і ў сваім прынцыпе не толькі недакладны, але і дарэчы сказаць — памылковы.

Гэтую праблему бясспрэчна трэба разглядаць у больш вялікім маштабе і многааспектна, улічваючы ўсю складанасць гістарычнай абумоўленасці. Перш за ўсё неабходна мець на ўвазе, што Віленскі універсітэт, у якім падрыхтоўка студэнтаў вялася ў польскім патрыятычным духу, пастаўляў асветніцкія і адміністрацыйныя кадры для ўсяго былога ВКЛ. „Адзначым, што працэс паланізацыі шляхты на тэрыторыі былога ВКЛ у першай трэці XIX ст., — заўважае Ігар Запрудскі, — меў паскораны і добраахвотны характар, што

тлумачылася ў першую чаргу паяднаннем польскай нацыянальнай ідэі з прагрэсіўнай ідэяй аднаўлення Рэчы Паспалітай. У вачах беларускай універсітэцкай моладзі барацьба за незалежнасць і дэмакратыю асацыявалася з прапагандай і выхаваннем чыста польскіх патрыятычных пачуццяў, што, натуральна, вяло да дэнацыяналізацыі яе ў імя салідарнасці з польскім нацыянальна-вызаваленчым рухам"².

Аднак жа пры разглядзе і вывучэнні гэтых пытанняў трэба мець на ўвазе і тое, што менавіта ў асяроддзі універсітэцкай моладзі зараджаліся імкненні і глыбокая цікавасць да беларускага фальклору, мясцовай мовы, этнаграфіі і гісторыі. Сур'ёзным падыходам вылучаўся ў першую чаргу Ян Чачот. Яго пярэ належаць польскія і беларускія песні і вершы, пісанія ддя студэнцкіх сходаў, якіх вобразная сістэма цалкам апіралася на беларускі фальклор. Дзякуючы таму некаторыя з іх сталіся народнымі песнямі. У выніку ягонаў плённай дзейнасці было выдадзена шэсць кніжак-зборнікаў сялянскага фальклору, куды ўвайшло каля 1 000 песень як арыгінальных, так і перакладзеных на польскую мову, а апрача таго — беларускія прымаўкі і прыказкі, уласныя вершы і слоўнік беларускай мовы (болыт за 200 слоў). Ян Чачот — побач з Зарыянам Далэнгам-Хадакоўскім — з'яўляўся на той час найболыт значнай асобай сярод збіральнікаў скарбаў беларускай народнай паэзіі і быў, уласна кажучы, першым вучоным фалькларыстам, адкрыўшым шлях да дзейнасці ў гэтай галіне навукі такім выдатным даследчыкам, як Павел Шэйн, Іван Насовіч, Мікалай Нікіфароўскі, Еўдакім Раманаў, Адам Гіляры Гурыновіч, Яўхім Карскі, Мікалай Янчук, Мітрафан Доўнар-Запольскі, Павел Дземідовіч і іншыя.

У дзейнасці і творчасці філаматаў, філарэтаў і прамяністых (Адам Міцкевіч, Тамаш Зан, Францішак Малеўскі, Ануфры Петрашкевіч, Юзаф Яжоўскі, Аляксандр Ходзька, Ян Чачот і іншыя) адчуваецца моцнае ўздзеянне асветніцкіх ідэй, сентыменталізму, прарамантызму — і ўсё гэта прывяло іх да рамантызму, якога развіццё непарыўна звязана з беларускай народнай творчасцю. Віленская універсітэцкая моладзь міцкевічаўскага часу аднолькава спявала як польскія, так і беларускія песні. Сам А. Міцкевіч вельмі любіў народную песню *Ой ляцела цяцера ды цераз лес*. Ён захапляўся прыгожым напеўнасцю беларускай мовы, зачароўваўся яе цудоўнай мілагучнасцю і любаваўся багатай разнастайнасцю беларускага фальклору. Менавіта таму беларускія матывы займаюць так многа месца ў творчасці польскага паэта.

2 І. Запрудскі, *Роля гістарычнага самаўсведамлення ў працэсе фарміравання нацыянальнай свядомасці беларусаў (сярэдзіна XIX ст.)*, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, рэд. А. Анціпенка, Мінск 1992-1993, кн. 2, с. 213.

Сацыёлаг Рышард Радзік, праніклівы даследчык вытокаў і фармавання беларускай нацыі, у сувязі з гэтым канстатуе: „Uniformistyczne tendencje oświeceniowe ścierały się ze wzmocnionymi przez Romantyzm regionalizmami. Szlacheccy wychowankowie miejscowych szkół, zwłaszcza zaś Uniwersytetu Wileńskiego, poznając lud, badając jego kulturę, zbierając pieśni, dokonywali niekiedy zapisów w jego języku. Pragnęli przybliżyć jego kulturę elitom kraju, wzbogacić przez to kulturę ogólnonarodową, aktywniej włączyć chłopstwo do wspólnoty narodowej, wciąż pojmowanej oświeceniowo, politycznie, ponadetnicznie. W tym kontekście zaistniała w pierwszej połowie XIX w. literacka białoruskość, mająca wymiar etnograficzno-kulturowy, lecz w świadomości jej twórców nie mająca prowadzić do dezintegracji tradycyjnego układu wspólnot, a jedynie dowartościować, czy nawet wyeksponować jedną z jego istotnych części składowych”³.

З гэтага настрою да літаратурнай беларускасці выраслі ананімныя парадыйна-гумарыстычна-сатырычныя паэмы *Энэіда навыварат* і *Тарас на Парнасе*, а таксама верш-шэдэўр беларускай лірыкі *Зайграй, зайграй, хлопча малы* Паўлюка Багрыма, аб якім мы ведаем толькі дзякуючы наваградскаму адвакату, польскаму пісьменніку і паэту Ігнату Яцкоўскаму і ягоным успамінам у кніжцы *Аповесці з майго часу, або Літоўскія прыгоды**. Беларускі фальклор выкарыстоўвалі ў сваёй творчасці не толькі А. Міцкевіч ці Я. Чачот, але і іх паслядоўнікі: Ян Баршчэўскі, Аляксандр Рыпінскі, Уладзіслаў Сыракомля, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Вінцэсь Каратынскі, якія нават пісалі свае творы на дзвюх мовах — польскай і беларускай. У сувязі з гэтым цяпер яны прылічваюцца да пачынальнікаў новай беларускай літаратуры. І ўсё ж такі трэба падкрэсліць, што гэта быў час „несвядомага” беларускага адраджэння, час, калі пачынальнікі гэтага руху, не маючы яшчэ беларускай нацыянальнай свядо-

³ R. Radzik, *Literackie źródła nowoczesnej białoruskości*, „Przegląd Powszechny”, 1994, nr 3, s. 327. Tenże, *Formowanie się narodów w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1993, t. XXXVII, nr 4, s. 17-34. Глядзі: М. Olechnowicz, *Polscy badacze folkloru i języka białoruskiego w XIX wieku*, Łódź 1986, s. 11-111.

4 Гэты твор быў апублікаваны ананімна — спачатку ў Лондане (1854), потым перавыдадзены ў Познані (1858): *Powieść z czasu mojego czyli Przygody Litewskie*. Параўнай: W. Mackiewicz, *O Ignacym Jackowskim*, „Kraj”, Sankt-Petersburg 1895, nr 22, s. 15, дзе аўтар піша: „Ignacy Jackowski, opuściwszy kraj rodzinny, mieszkał do 1857 r. w Londynie i tam napisał powieść na tle wypadków nowogrodzkich, prawie współczesnych epoce, na której osnuty jest „Pan Tadeusz”. Tej powieści za granicą wyszły tylko trzy egzemplarze, z których jeden posłał on do Paryża żyjącemu wówczas jeszcze wieszczowi naszemu Adamowi Mickiewiczowi. Powracając zaś na Litwę w 1857 r., dał jeden egzemplarz do przedrukowania w Poznaniu, żyjącemu jeszcze wówczas Konstantemu Żupańskiemu”. Глядзі пра Паўлюка Багрыма, яго ролю і значэнне ў духоўным жыцці беларусаў даследчыя і крытычныя матэрыялы: *Паўлюк Баграм*, укл. В. Ляшук, А. Майсейчык, рэд. А. Сабалеўскі, Мінск 1994, сс. 256.

Соборный Протоіерей Докторъ
Богословіа Намѣстникъ Шорешев-
ской Церкви Михаилъ Губрѣвскій

СВАТАГО ОЦА НАШЕГО ІОАНА ХРАТОУЧИТЕЛЯГО СЛОВО
НА ВЪСКАНИЦѢ:

ИЗЪ ЧОУДЕСЪ КЪ ТОУДЕ СЕМЬ ГОСПОДЬ НѢМЪ
ХЕДИМЪ БРАТНИИ. И ДО СДѢМЪ А КЪ ТОУ
СНАЗНА СНАЖ. ЕЯКО ЖЕ СОВЪЩАЮТЪ
ТАХЪ. ПРИТОКЪ ЦАРОУ ГЛА ДРОУЗЪ ПЛЕ
ТЕНЪ. ЕЯКО ЕЯНО ГЛА ДРЪИТЪ СЪ ПЛЕ
НЪИХЪ КОЖДО. СЪВЪКЪ ОУ ПЛЕНОЖЕ КОЕ
ЖАДОТЪ ДО. И ПРОДЪЛЖАЮТЪ.
И СНЦЕ И СВАТЪ И ХЪ ЕУ АГГЕЛНИ ЧОУДЕСА.
ДРОУГЪ ОУТЪ ДРОУГА НА ПРАКЪ ИЖТЪ. ПРА
ЗДЪ И КОМЪ ЛЮБИЕ ЖЪ ЦРЪКЪ ЕХРИСТО
СОВЪЩА ВЕСЕЛАТЪ. НЕ ПОГЪБАЮТЪ ЕЯ ПИ
ШТЕИЖ. НЪ ПРЪЗЫВАЮТЪ ЕЯ ВЪ ЖИЗНЬ
ВЪ ПИЖИЖ. (ѣ (и) ОУ БИМЪ И ВЪЗЛЮБИИ ИИ.
ОУ ГОТОВАНОМЪ СРЪДЦЕМЪ. И ОУ ШИМЪ ДО БРЪ
СЛЫШАШТЕ СЛЪ. СЛЫШИМЪ ТО ГЛАГОЛЕТЪ
НАМЪ ГОСПОДЬ ГОСПОДЬ. (ѣ (и) ВЪ ПРОРОУБЪХЪ НЪ
ЕУ АГГЕЛНАХЪ. О СВАТЪ БИ СЕМЪ ПРАЗДНИ
ЦЪ. ГЛАГОЛТИ ЖЕ ОУТО (и) ИМАТЪ ИМЪ НА ЛЮ
ДЕХЪ СВОИХЪ. И НА ПРЪПОДЕБЪ ИЗИХЪ СИ.

масці, распачыналі працаваць у галіне літаратуры, кіруючыся нейкай бліжэй нявызначанай любоўю да ўсяго роднага, беларускага.

Паўстанню і развіццю пазнейшай беларускай самасвядомасці, тоеснасці і беларускага адраджэнскага руху, узнікненню свядомых беларускіх рухаючых сіл таксама спрыяла і садзейнічала навуковая спадчына такіх выдатных вучоных Віленскага універсітэта, як Міхась Баброўскі, Ігнат Даніловіч, Платон Сасноўскі, Антон Марціноўскі, Ігнат Базыль Анацэвіч („Жэгота“), Язэп Ярашэвіч, Людвік Сабалеўскі, Тэадор Нарбут і іншыя. У сваім часе Я. Чачот, разважаючы пра беларускую мову, якую ён назваў „крэвіцкай“, пісаў гэтак: „Dostateczne zastanowienie się nad tą mową, którą w pamięci naszej żyjący jeszcze starszycy panowie między sobą mówić lubili, którą dotąd mówią panowie i ekonomowie z włościanami, w której pisano niegdyś u nas akta urzędowe, — pozostaje w całości jakiemuś zdolnemu, może włościaninowi co się przez naukę wzniesie do głębszego rozstrząśnienia doskonalnie znanego sobie języka”⁵.

Свайго роду быццам бы адказам на гэты загад была навуковая дзейнасць вышэйназваных вучоных, пераважна сыноў уніяцкіх ніжэйшых духоўных чыноў з сялянскіх парафій, якія жывучы ў гушчы народа, добра ведалі яго мову, абычай, звычай, мясцовыя традыцыі, фальклор, як напрыклад, М. Баброўскі — падляшанін, сын уніяцкага святара і сам святар, прафесар Віленскага універсітэта, доктар тэалогіі, філосаф, славіст, арыенталіст, член Археалагічнай акадэміі ў Рыме, Парыжскага і Лонданскага азіяцкіх навуковых таварыстваў, камітэта па выпрацоўцы харвацкага правапісу ў Далмацыі, Маскоўскага таварыства гісторыі і старарускай пісьменнасці. Польскі славуты мовавед Тадэвуш Лер-Сплавінскі пісаў пра М. Баброўскага, што гэта „pierwszy w Polsce znawca piśmiennictwa cerkiewno-słowiańskiego, odkrywca jednego z najważniejszych zabytków cerkiewno-słowiańskich — Kodeksu Supraślskiego”⁶.

Міхась Баброўскі прыдаваў вялікае значэнне працы над беларускай мовай. Ён у якасці прафесара кіраваў беларускім гуртком і непарыўна збіраў розныя беларускія матэрыялы як этнаграфічныя, так і філалагічныя. На яго дзейнасць і працу звярнуў у сваіх доследах увагу Яўхім Карскі, які асабліва адзначыў той факт, што універсітэцкая моладзь, на чале якой стаяў М. Баброўс-

5 *Piosnki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny, niektóre przysłowia i idyotyzmy w mowie słowiano-krewickiej z postrzeleniami nad nią uczynionymi*, Wilno 1846, s. V (выдадзена ананімна).

6 Т. Lehr-Spławiński, *Zarys dziejów słowianoznawstwa polskiego*, Kraków 1948, s. 8. Параўнай: П. О. Бобровский, *Михаил Кириллович Бобровский (1785-1848) — ученый славист-ориенталист. Историко-биографический очерк*, С.-Петербург 1889, с. 31-90.

Кс. праф. Міхал Баброўскі

W. Charkiewicz, *Bez steru i busoli. Sylwetka ks. prof. Michała Bobrowskiego*, Wilno 1929

кі, збірала беларускія матэрыялы паводле праграмы, складзенай ім жа самім. У 1824 г. новы куратар Віленскай школьнай акругі Мікалай Навасільцаў пазбавіў прафесуры М. Баброўскага разам з такімі буйнымі, выдатнымі і вядомымі вучонымі, як Іаахім Лялевель, Ігнат Даніловіч і Язэп Галухоўскі за іх сімпатыі, прыхільнасць і спагаду студэнцкай моладзі, выключанай з універсітэта за прыналежнасць і дзейнасць у Таварыстве філаматаў і філарэтаў.

Многа зрабіў для пазнейшага росту беларускай нацыянальнай самасвядомасці І. Даніловіч — „syn unickiego księdza, więc plebejusz pochodzenia białoruskiego”, — як піша пра яго Юліуш Бардах⁷. Дарэчы, ён жа

нарадзіўся ў сям’і уніяцкага святара ў вёсцы Грыневічы пад Бельскам. Гэта быў студэнт, выпускнік (магістр юрыдычных навук) і прафесар Віленскага, а затым Харкаўскага, Кіеўскага і Маскоўскага універсітэтаў. У якасці юрыста і гісторыка ён стаў славытым крыніцазнаўцам, адным з першых выдатных даследчыкаў летапісных і заканадаўчых помнікаў ВКЛ, адказным супрацоўнікам Пецярбургскай Камісіі па падрыхтоўцы збору мясцовых законаў для заходніх губерняў. Ягонай вельмі важнай заслугай былі пошукі старажытных помнікаў беларуска-літоўскага заканадаўства і іх гістарычная, палеаграфічная і лінгвістычная апрацоўка. Навуковыя дасягненні І. Даніловіча былі завершаны выбарам яго ў члены варшаўскага Таварыства сяброў навукі (Towarzystwo Przyjaciół Nauk), у пачэсныя члены Кракаўскага універсітэта і іншыя навуковыя арганізацыі. Такія працы І. Даніловіча, як *Kodeks Napoleona w porównaniu z prawami polskimi i litewskimi* (1818 — праца habilitacyjna), *Latopisiec Litwy i Kronika ruska, z rękopisu słowiańskiego przepisane, wypisami z Wremiennika Sofijskiego pomnożone, przypisami i objaśnieniami dla czytelników polskich potrzebnymi opatrzone, staraniem i pracą... naprzód w „Dzienniku Wileńskim” (1823-1824) częściami ogłaszane, a teraz w jedno*

⁷ J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, s. 71.

zebrane, dokończone i przedrukowane (1827), *Statut Kazimierza Jagiellończyka, pomnik najdawniejszych uchwał litewskich z XV wieku, wynaleziony i drukiem ogłoszony* (1826), *Краткое обозрение дипломатики* (1829), *Записка о магдебургском праве* (1830), *Historischer Blick auf das Litauische Statut und den Einfluss des römischen Rechts auf das polnische und litauische* (1834), *Свод местных законов западных губерний* (1837), *Обозрение исторических сведений о составлении свода местных законов западных губерний* (1837), *Книга посольская Метрики Великого Княжества Литовского* (т. 1-2, 1841-1843), *Legatio ad Novae*

Антон Сасноўскі
Мысліцелі і асветнікі Беларусі XIX-XX стагоддзі,
Эцыклапедычны даведнік, Мінск 1995

Civitatis et Colenses conventiones 1503, wysłane przez króla Aleksandra (1841), *Zbiór praw litewskich od 1389 do r. 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od r. 1544 do 1563* (wyd. 1841), *Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi litewskiej i ościennych im krajów, zebrał i w treści opisał... Z pozgonnych rękopismów znajdujących się w bibliotece Muzeum Wileńskiego* (т. 1-2, 1860-1862) — па сённяшні дзень маюць вялікую вагу і значэнне для вывучэння гісторыі Беларусі, Літвы, Украіны і Польшчы. Гэта ж ён — апантаны вывучэннем гісторыі роднага краю — адшукаў, вывучыў, пракаменціраваў, апісаў, пераказаў змест і часткова надрукаваў каля 2 400 розных беларуска-літоўскіх крыніц. Гэта была спадчына, якая потым вельмі добра служыла разбуджэнню беларускай самасвядомасці і тоеснасці, а тым самым спрыяла беларускаму нацыянальнаму адраджэнню.

Кляшчэлеўскі уніяцкі святар Антон Сасноўскі і яго таленавіты сын Платон, выхаванец Галоўнай духоўнай семінары Віленскага ўніверсітэта, магістр, а потым і доктар тэалогіі і кананічнага права — вялікія знаўцы старажытнацаркоўнаславянскай мовы і грэка-уніяцкага абраду — галоўныя свае працы прысвяцілі царкоўнай уніі, ацэньваючы надта крытычна дзейнасць базыльянскага ордэна⁸. Такія навуковыя публікацыі П. Сасноўскага на старонках віленскага часопіса „Dzieje Dobroczynności”, як *Przywilej Zygmunta III*,

dany ruskiemu duchowieństwu, Fundusz greko-katolickiego Wołczańskiego Kościoła, Uwagi nad artykułem o hierarchii Kościoła ruskiego z rzymskim zjednoczonego ці таксама *Kazanie o tajemnicach religii chrześcijańskiej miane w dzień Świętej Trójcy według obrządku greckiego rzymsko-unickiego* (Wilno 1825) — безумоўна сведчаць аб тым, што П. Сасноўскі — гэта навуковы дзеяч, не пазбаўлены таленту, які звярнуў сваю ўвагу на гісторыю Літвы і Беларусі, галоўным чынам у кантэксце мінулага і тагачаснага стану уніяцкай Царквы. Апрача таго, П. Сасноўскі, будучы яшчэ вучнем Беластоцкай гімназіі, засмакаваў пісачь вершы, якія друкаваў у часопісе „Tygodnik Wileński” (1816-1817). У такіх паэтычных творах, як *Duma, Do Boga, Modlitwa do Boga, Wytrwałość, Cztery wieki Człowieka, Powieść* і іншых выказвае ён свае мары, уздыхае над маладосцю, тужквіва раздумвае над сваім лесам, а часамі вандруе ў думках у чужыя краіны. Тэматыка вершаў — як бачым — разнастайная. Напісаны яны ў духу асветніцкіх ідэй і хоць не на найвышэйшым мастацкім узроўні, цікавыя яны тым, што на іх падставе можам судзіць, якія пытанні яго хвалявалі і які быў настрой яго думак, на што звяртаў ужо тады малады юнак сваю ўвагу. Заўчасная смерць (памёр ён у 28 гадоў) перашкодзіла ў яго плённай дзейнасці і працы.

Гісторык Віленскага універсітэта Юзаф Бялінскі так піша аб гэтым перыядзе: „Lepsze czasy dla prawa ojczyzstego nastąpiły pomiędzy rokiem 1815 a 1823, i to dzięki prywatnej inicjatywie a do tego wypadkowo. Po wojnach napoleońskich, gdy w rozmaitych krajach zaczęła przebudzać się idea narodowości, w Wilnie grono młodzi, przeważnie synowie księży unickich, w poszukiwaniu danych dla swej narodowości i religii, zaczęli zbierać i odczytywać stare pergaminy. Wyrobiła się w nich nawet namiętność do paleografii. Czego innego szukali, a co innego znaleźli. Zamiast bowiem źródeł do dziejów Kościoła ruskiego w Polsce, odszukali materiały do dziejów starożytnego prawa krajowego. Na czele tej młodzieży stał Michał Bobrowski, Ignacy Daniłowicz, Antoni Marcinowski. W tym nowym kierunku przedsięwzięte badania rozwijały się pomyślnie, coraz to szersze zakreślając kręgi. Przybył wreszcie Lelewel, dojrzał Ludwik Sobolewski i Platon Sosnowski, znalazł się i Żegota Onacewicz — wytworzyła się cała falanga pracowników”.

Таксама на ўвагу заслугоўвае бяльшчанін Язэп Ярашэвіч, гісторык, археолаг, этнограф, юрыст, які пасля заканчэння Віленска-

8 Параўнай: П. О. Бобровский, *К биографии Антония Юр'евича Сосновского. Переписка в 1826, 1827 и 1828 годах*, Вильна 1891, с. 7-34; Ён жа, *Материалы к истории греко-униатской Церкви. Копии писем А. Сосновского*, С.-Петербург 1891, с. 11-67.

9 J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, Kraków 1899-1900, t. II, s. 386-387.

га універсітэта ў якасці магістра рымскага, польскага і літоўскага права выкладаў спярша ў Крамянецкім ліцэі (1815-1826), а потым быў прафесарам права Віленскага універсітэта (1826-1831). У сваёй манументальнай працы *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII* (cz. 1-3, Wilno 1844-1845) многа месца прысвячаў беларускай археалогіі, этнаграфіі, фальклору, а таксама палітычнай і эканамічнай гісторыі ВКЛ, старабеларускім помнікам культуры. Уважна і ўсебакова вывучаў сваё роднае Падляшша — і перш за ўсё гісторыю Вельска і Драгічына. Публікаваў матэрыялы па археалогіі, этнаграфіі, фальклору і статыстыцы Гродзенскай губерні і асабліва Бельскага павета на Беласточчыне. У навуковых працах пісаў пра яцвягаў, пра ўплыў хрысціянскай рэлігіі на цывілізацыю славян, пра стан цывілізацыі ВКЛ перад і пасля заснавання Віленскай акадэміі¹⁰.

У *Эцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі нацыянальная прыналежнасць* М. Баброўскага акрэсліваецца як „беларускі славіст” (т. 1, с. 240), Я. Ярашэвіча — „беларускі і польскі гісторык” (т. 5, с. 693) а І. Даніловіч выступае проста як „даследчык заканадаўчых і летапісных помнікаў Беларусі” (т. 2, с. 269). Іхнія працы, пісанья галоўным чынам па-польску, менш па-руску і па-нямецку, несумненна выцатна прычыніліся да ўздыху нацыянальнай свядомасці беларусаў у XIX і XX ст.ст. Аднак сваіх навуковых прац па-беларуску яны не пісалі. На аснове гэтага некаторыя могуць паставіць пытанне: якія ж яны нарэшце беларускія вучоныя, калі ніводнай сваёй навуковай працы не напісалі на беларускай мове?

У гэтым не будзе нічога дзіўнага, што ў іх багатай спадчыне няма доследаў на беларускай мове, калі мы ўлічым наступныя абставіны.

Па-першае, М. Баброўскі, А. Даніловіч, А. і П. Сасноўскія, Я. Ярашэвіч, Б. Анацэвіч, А. Марціноўскі і іншыя выходзіліся і адукаваліся ў польскіх школах як свецкіх, так і духоўных, дзе цалкам добра авалодалі польскай і лацінскай, а таксама іншымі замежнымі мовамі, дзе ўспрынялі найлепшыя традыцыі польскай і еўрапейскай культуры і навукі. Усё гэтае мела вельмі вялікае значэнне, адбівалася на іх жыцці і працах і — перш за ўсё — пакінула след на іх навуковай дзейнасці, даследаваннях і руплівай спадчыне.

10 Глядзі больш шырока пра Язэпа Ярашэвіча і ягоныя працы ў маіх артыкулах: *Юзэф Ярашэвіч. Жыццё і дзейнасць*, „Ніва” 1960, н-р 20 (220), с. 3-4; *Юзэф Ярашэвіч — адзін з першых даследчыкаў гісторыі і этнаграфіі Падляшша*, „Ніва”, 1960, н-р 21 (221), с. 3; *Ю. Ярашэвіч. Погляд на гісторыю Літвы, Беларусі і Украіны*, „Ніва”, 1960, н-р 23 (223), с. 3. Глядзі перадрук падляшскіх прац Ю. Ярашэвіча: *Ruś Podlaska. Podlasie w opisach romantyków*, Oprac. Jerzy Nawryluk, Bielsk Podlaski 1995, s. 85-108.

Польская мова была ў той час мовай традыцыйна-публічнай мясцовай інтэлігенцыі — у Віленскім універсітэце і школах, адміністрацыі і розных інстытутах, у гарадскім і местачковым жыцці, у магнацкіх дварах і шляхецкіх маёнтках. Карысталіся гэтай мовай у сваіх пропаведзях не толькі рыма-каталіцкія ксяндзы, але і уніяцкія святары, у тым ліку М. Баброўскі, а таксама А. і П. Сасноўскія. Гэта аднак не толькі не перашкаджала, але нават памагала плённа і жыватворча займацца вывучэннем роднай мовы, народнай творчасці і сёвай мінуўшчыны сваёй Бацькаўшчыны.

Па-другое, беларуская мова старажытных дакументаў, з якімі яны мелі дачыненне, якія ўважліва штудзіравалі і аб якіх пісалі свае доследы, ужо тады адрознівалася ад жывых тагачасных беларускіх дыялектаў, якія ў той час не былі зусім апрацаваныя ў навуковым сэнсе, не ўзнікла яшчэ беларуская літаратурная мова, на якой тады яшчэ ніхто не пісаў сваіх навуковых прац, адсутнічала навуковая тэрміналогія на беларускай мове. Складаючаяся наважытная беларуская мова перш-наперш выкарыстоўвала жывыя дыялекты, і, як заўважае Міхал Біч — „не абаяраючыся непасрэдна на традыцыі і здабыткі старабеларускага пісьменства”¹¹.

Дарэчы, трэба таксама мець на ўвазе і тое — як піша Святлана Палуцкая — „што і пасля замацавання назвы „Беларусь” за нашымі землямі ў дачыненні да іх працяглы час яшчэ ўжывалася назва „Русь”, — старажытная беларуская мова ў крыніцах называлася рускай, а нашы продкі — руссю, рускімі, русінамі”¹². Звяртаючы таксама на гэты аспект сваю ўвагу, Дзмітры Караў сцвярджае: „Складанасць гістарычных умоў, што вызначалі развіццё краю ў гэты час, замарудзіла тэмпы фармавання этнічнай гістарычнай свядомасці беларускай нацыянальнай культуры і гістарыяграфіі. У гэтых адносінах даволі паказальны факт, што нават у сярэдзіне XIX ст. ў беларускай этнаніміцы назва „беларус” была распаўсюджана ва ўсходніх рэгіёнах краю. Для насельніцтва ж заходніх і цэнтральных частак пануючай была назва „ліцьвін”, на Палессі — „паляшук” і інш. (...) У гэты перыяд, як і раней, не было ўспрыняцця беларускай зямлі як нечага адзінага, цэласнага. Белай

11 М. В. Біч, *Станаўленне беларускага пісьменства ў XIX—пачатку XX ст., [у:] Славяне: адзінства і мнагастайнасць. Міжнародная канферэнцыя 24-27 мая 1990 г. Тэзісы дакладаў і наведарамленняў. Секцыя 4: Гістарычнае адзінства і мнагастайнасць культурнага развіцця славянскіх народаў*, Мінск 1990, с. 7.

12 С. Палуцкая, *Этнічная ідэнтыфікацыя вернікаў-уніятаў у крыніцах XVII — першай паловы XIX стст., [у:] Беларусіка-АІБагшНеніса*, цыт. выд., кн. 2, с. 299-300. Гл.: В. Насевіч, *Да пытання пра саманазву беларусаў у перыяд ВКЛ*, там жа, с. 97-100.

Руссю традыцыйна называлася толькі тэрыторыя ад Смаленшчыны да Бярэзіны”¹³.

Па-трэцяе, гэта быў перыяд несвядомага нацыянальнага адраджэння, тады толькі яшчэ паспявалі прадпасылкі да новага этапа беларускага руху, які ўзнік і сфармаваўся значна пазней. Акрэсленне „беларускі” — гэта „terminus post quem”. Адам Станкевіч, даследчык беларускага хрысціянства і шляхоў беларускага палітычнага вызвалення, залічваючы — побач з ксяндзом Мацеем Магнушэўскім і сялянскім паэтам Паўлюком Багрымам — да першых падсвядомых прадвеснікаў і пачынальнікаў беларускага культурнага адра-

Мацей Магнушэўскі

A. Stankievič, *Mahnuše ski—Pa luk Bahrym — Babro ski, Wilnia 1937*

джэння: М. Баброўскага, І. Даніловіча, П. Сасноўскага, Я. Ярашэвіча, І. Анацэвіча і А. Марціноўскага — звяртае ўвагу на тое, што ў пералічаных дзеях „мы бачым сапраўдных вучоных барацьбітоў за праўду аб Беларусі” і рэзюміруючы свой аналіз падкрэслівае, што „даволі праслядзіць уважна іх працу і жыццё, каб нам, сучасным беларускім пакаленням, набраць беларускага натхнення, адрадіцца духова ў значэнні народным, навязаць лучнасць з сваёй мінуўшчынай”¹⁴.

Па-чацвёртае, як М. Баброўскі, І. Даніловіч, А. і П. Сасноўскія, Я. Ярашэвіч, так і А. Марціноўскі, І. Анацэвіч, Л. Сабалеўскі, Т. Нарбут, беларусамі сябе ніколі не называлі, бо не ўсвядамлялі

13 Дз. Караў, *Беларуская гістарыяграфія канца XVIII—XX ст. і гістарычная самасвядомасць беларусаў*, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, цыт. выд., кн. 2, с. і 24–125. Пераклад з рускай мовы Н. Пятровіч. Глядзі таксама ягоную працу пра беларускую гістарыяграфію канца XVII—пачатку XX ст. у кантэксце палітыкі царызму і фармавання гістарычнай навукі Беларусі: Д. В. Карев, *Белорусская историография конца XVIII — нач. XX веков. Политика царизма и формирование исторической науки Беларуси*, [у:] *Наш радавод. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі „Царква і культура народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі XIII — нач. XX стст.”*, Гродна 1993, кн. 5, частка II, с. 234–393.

14 А. Stankievič, *Biełaruski chryścijanski ruch*, Vilnia 1939, s. 9–10.

сабе, хто яны па нацыянальнасці, і зусім лёгка жываліся з тэрмінам „ліцьвін”¹⁵.

Прычына гэтага хаваецца ў адсутнасці ў тую пару нацыянальнага свядомага беларускага руху. Аднак менавіта яны, кіруючыся нейкай бліжэй неакрэсленай любоўю да ўсяго роднага, мясцовага, пачалі навуковыя доследы беларуска-літоўскай гісторыі, археалогіі, этнаграфіі, роднай мовы. З натхненнем і з вялікай энергіяй яны ўзяліся за гэтую працу, не шкадуючы ні сваіх матэрыяльных сродкаў, ні сваіх сіл, ні здароўя.

Вывучэнне гісторыі ВКЛ, помнікаў яго дзяржаўнасці, напісаных на старабеларускай мове, прывяло гэтых вучоных, дзейных у польскай культуры, да таго пераканання і той думкі, — як піша Арсень Ліс, — „ (...) што яны з’яўляюцца нашчадкамі вялікай культурна-гістарычнай спадчыны, выпрацаванай у традыцыі іншай, чым польская. Такім чынам, з аднаго боку, адкрыццё гістарычнага мінулага заняпалых літоўскага і беларускага народаў, а з другога, культурнае адраджэнне чэхаў, сербаў, харватаў, балгараў, славенцаў пераканалі, асабліва М. Баброўскага, знаёмага з адраджэнцамі іншых народаў (І. Добраўскім, Н. Юнгманам, В. Ганкай), што формула „*genthe Rutheni, natione Poloni*”¹⁶ (паляк рускага паходжання) неадэкватна іх этнічнай прыналежнасці”¹⁷.

Гэта „неадэкватнасць” менавіта садзейнічала стварэнню рэальных прадпасылак да беларускага нацыянальнага адраджэння. „Яго ядром і зыходным імпульсам, — канстатуе Уладзімір Конан, — з’яўляюцца памяць народа і яго духоўнае самавыяўленне ў роднай

15 P. Radzik пише: „*Za Litwinów uważali się ci, którzy wywodzili się ze społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego, bez względu na podziały etniczno-kulturowe. Litewską była zatem szlachta wywodząca się zarówno z rodów etnicznie litewskich, jak i białoruskich, która z kolei wszystkich swych chłopów, bez względu na język i wyznanie, uważała za Litwinów. Litewskość oznaczała rodowe pochodzenie, związek z krajem, jego społeczeństwem, historią, przyrodą, wspólnotami lokalnymi. (...) Wywodzenie się z 'rodu litewskiego' nie wykluczało jednoczesnej przynależności do kategorii węższej, jaką był 'ród ruski', przy czym to ostatnie określenie odbierane było na ogół jako słabsze i raczej niekonkurencyjne wobec pierwszego. Takie elementy kultury wiążące się z pojęciem 'genthe Lithuani' jak religia i język (a raczej religie i języki) miały jedynie etniczny, a nie narodowy wymiar; nie były istotą polityczno-religijnej litewskości, w stosunku do której nadrzędną była oświeceniowa wspólnota politycznego narodu polskiego”.* Цыт. паводле: R. Radzik, *Ewolucja narodowa społeczności Kresów Wschodnich*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1991. XXXV, nr 2, s. 59-60, 62.

16 3 гістарычна-геаграфічнага пункту гледжання можна тут таксама сказаць: „*Genthe Lithuanus, natione Polonus*”.

17 A. C. Ліс, *Беларуская ідэя ў кантэксце адраджэння славян*, [у:] *Культура ў Рэспубліцы Беларусь: гісторыя, сучасны стан і перспектывы развіцця. Тэзісы дакладаў навуковай канферэнцыі*. Мінск, с. 5-6. Глядзі таксама: А. Ліс, *Цяжкая дарога свабоды. Артыкулы, эцюды, партрэты*, Мінск 1994, с. 3-27.

мове, нацыянальнай гісторыі, этнічных формах культуры, у народных сімвалах і святах. А вонкавым штуршком, які выводзіць этнас і ягоную культуру з ізаляцыі і застоўнай самадастатковасці, становіцца тое духоўнае „напружанне”, што ўзнікае на мяжы з высокаразвітымі культурамі, напрыклад на лініях узаемадзеяння беларускай, рускай, польскай, украінскай, урэшце беларускай і заходнееўрапейскай культур. Гэтае „напружанне” рыхтуецца культурнай элітай нацыі, яе духоўнымі лідэрамі, якія самаахвяруюцца дзеля стварэння новай, яшчэ невядомай свету нацыянальнай культуры”¹⁸.

Такім чынам доследы і навуковыя працы М. Баброўскага, І. Даниловіча, І. Анацэвіча, А. Марціноўскага, Я. Ярашэвіча, А. і П. Сасноўскіх маюць надзвычай вялікае значэнне для ўсяго беларусазнаўства. Менавіта іх дасягненні ў навуковай галіне былі прадпачыткай ўзнікнення свядомага беларускага адраджэння. Яны сваімі доследамі і самаахвярнасцю стварылі рэальную навуковую беларускую базу, на якой грунтаваўся і якую так часта выкарыстоўваў пазнейшы свядомы беларускі нацыянальны рух. У гэтым якраз і надзвычай вялікая заслуга перш за ўсё такой выдатнай навуковай установы, якой у гэты час з’яўляўся Віленскі ўніверсітэт.

Вучоныя і выхаванцы Віленскага ўніверсітэта ўнеслі сваімі працамі і сваёй дзейнасцю не толькі каштоўны ўклад у гуманітарныя навукі, у вывучэнне археалогіі, этнаграфіі, фальклору і гісторыі, не толькі далі высокія прыклады ўмеласці карыстацца навуковымі метадамі пры апрацоўцы вялікіх гістарычных заканадаўчых помнікаў, не толькі паказалі ўласціваю многім з іх улюбёнасць у літоўска-рускія помнікі даўніны, у іх старабеларускую мову, якую ахвотна параўноўвалі з вядомымі ім народнымі тагачаснымі гаворкамі¹⁹,

18 У. Конан, *Беларускае нацыянальнае адраджэнне. Гістарычна-тыпалагічны аналіз паняцця*, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, рэд. А. Мальдзіс, Мінск 1993, кн. 1, с. 27. Глядзі таксама: У. Конан, *Архетыпы беларускага менталітэту: спроба рэканструкцыі паводле нацыянальнай міфалогіі і казачнага эпасу*, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, цыт. выд., кн. 2, с. 18-28.

19 Так, напрыклад, І. Даниловіч, чытаючы *Статут Вялікага княства Літоўскага*, літоўскія хронікі і помнікі права, пісанья на старабеларускай мове, вымаўляў іх тэксты на жывой народнай гаворцы, вядомай яму з яго роднай вёскі Грыневічы каля Бельска на Беласточчыне, дыялект якой быў вельмі блізкі да мовы гэтых пісьмовых помнікаў. Вось што піша ў сувязі з тым пра І. Даниловіча Людвік Тур, знаўца гісторыі навукі таго часу: „Szczególnie się lubował Danilewicz w czytaniu i objaśnianiu starych zabytków prawa i litewsko-ruskich kronik, których dawny język w jego ustach przyjmował dźwięki gwary ludowej, suchy sposób pisania stawał się pełen jaskrawych i żywych barw i dawna przeszłość ożywała w całej swej starożytnej piękności”. Цыт. за: L. Tur, *Uniwersytet Wileński*, Lwów 1903, s. 29.

— але яны адначасова сведчаць аб тым безумоўным факце, што ў свой час гэтая плынь у Віленскім універсітэце ў навуковай гуманітарнай галіне склала перыяд падсвядомага беларускага руху і з'явілася прадпасылкай узнікнення нацыянальна-свядомага беларускага адраджэння.

Якраз у гэтым менавіта вялікая, надзвычай важная, надта дадатная роля Віленскага універсітэта ў развіцці і ў росце свядомасці сярод беларускага грамадства, асабліва інтэлігенцыі, — дзе сярод насельніцтва, як зазначае Р. Радзік, быў вельмі прыкметны нізкі ўзровень нацыянальнай свядомасці народа ў сувязі з адсутнасцю ўласных фармаванняў дзяржаўна-нацыянальнай эліты²⁰. Няма ў гэтым бяды, што вышэйназваныя вучоныя свае навуковыя працы пісалі на польскай мове, а потым і на рускай²¹. Гэта можа служыць толькі прыкладам таго, што як польская, так і руская культура і навука ў пэўных гістарычных умовах адыгралі сваю станоўчую ролю ў развіцці свядомасці беларускага народа і ягонай культуры. У сілу склаўшыхся тагачасных умоў, у сувязі з гістарычнай трагедыяй беларускага народа, у сувязі з тагачасным станам беларускай літаратурнай мовы і адсутнасцю навуковай беларускай тэрміналогіі, — яны і маглі сябе праявіць толькі праз польскую, або пазней рускую культуру і навуку, яны і маглі заявіць аб сабе, аб сваіх здольнасцях, талентах, аб захапленні да ўсяго роднага: „літоўска-

20 Р. Радзік, *Рэлігійныя перадумовы фарміравання беларускай нацыі*, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, цыт. выд., кн. 2, с. 275-276.

21 Трэба тут браць пад увагу і тое, што ў перакананні многіх палякаў, як і расіян, беларуская мова па сваёй якасці трактавалася *несамастойнай, адлеглай ад культурнага карыстання, дыялектнай, літаратурна несфармаванай, прамежкавай* паміж польскай і рускай. Вось што пісалі, напрыклад, польскія энцыклапедыі ў другой палове XIX стагоддзя: „Jest to mieszanina słów i wyrazów polskich z ruskimi. Jedno i toż samo słowo raz po polsku, drugi raz po rusku się wyraża, zawsze jednak zakończenie podług ostatniego bierze formę. Zdaje się, że prawdziwy język białoruski jest ten, którego używano na dworze książąt litewskich, i jakim był pisany Statut Litewski, oraz współczesne, urzędowe akta, znajdujące się po dziś dzień w Metrykach Litewskich" (*Encyklopedia Powszechna S. Orgelbranda*, Warszawa 1860, t. III, s. 396); „Już sam język białoruski nosi na sobie cechę zmienności, stale się dokonywującej, cechę narzeczy przejściowych; i rzeczywiście dziś jest tylko narzeczem, które okazuje wielkie podobieństwo z jednej strony do polskiego, z drugiej do rosyjskiego; *jest przy tym gwarą czysto ludową, bo wszyscy Białorusini wykształceńsi zarzucają go, a raczej, bezwiednie prawie, zmieniają w jeden lub drugi z pokrewnych a doskonalszych książkowo języków*" [падкарэсленне маё — Б.Б.] *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1880, t. I, s. 193-194. Праблемы суадносін мовы, гістарычнай свядомасці і нацыянальнай кансалідацыі вельмі хваляюць таксама сучасную беларускую нацыянальную эліту, патрывожаную і занепакоеную лёсам сваёй Айчыны, асабліва ў кантэксце нацыянальна-культурнай эвалюцыі беларускага грамадства на працягу апошніх двух стагоддзяў і цяперашняга жыцця беларусаў. Так, на-

га" — у сэнсе фармальна-дзяржаўным (назавецкім), „беларускага" — пісьменна-моўным і культурным (істотна-стваральным), пішучы свае навуковыя працы, трактаты, доследы, творы на польскай або рускай мовах.

З другога боку, вышэйпамянёныя вучоныя адыгралі таксама вялікую ролю ў развіцці, ва ўзбагачэнні як польскай, так і рускай навукі і культуры. Узяць, напрыклад, дзейнасць А. Марціноўскага, сына беларускага уніяцкага святара з Радашковіч. Менавіта ён, прыносячы ў ахвяру свае асабістыя матэрыяльныя сродкі, выдаваў у Вільні на польскай мове „Kurier Litewski" (1817-1839), „Dziennik Wileński" (1819-1830), „Wiadomości Brukowe" (1816-1822), „Dzieje Dobroczynności" (1820-1829). Апрача таго, у 1817 г. заснаваў уласную друкарню, дзе надрукаваў каля 400 кніг, у тым ліку навуковыя працы, прысвечаныя гісторыі Літвы і Беларусі. У сваю чаргу гісторык і археограф І. Анацэвіч, сын уніяцкага святара з Малой Бераставіцы, выпускнік Кёнігсбергскага ўніверсітэта, прафесар Віленскага ўніверсітэта і супрацоўнік Румянцаўскага музея ў Пецярбургу, — збіраў, вывучаў, апрацоўваў і публікаваў на польскай і рускай мовах свае доследы па гісторыі ВКЛ, калекцыянаваў археографічныя крыніцы мінулага і пісаў успаміны пра тагачасныя падзеі ў Беларусі і Літве.

Падводзячы вынікі вышэйсказанага, неабходна яшчэ раз падкрэсліць, што М. Баброўскі, І. Даніловіч, І. Анацэвіч, А. Марціноўскі, Я. Ярашэвіч, А. і П. Сасноўскія, Т. Нарбут, Л. Сабалеўскі і іншыя іх супрацоўнікі — дзейнічалі плённа ў галіне беларусазнаў-

прыклад, рэдактар выдавецтва „Мастацкая літаратура" і адначасова віцэ-прэзідэнт Беларускага ПЭН-цэнтра Уладзімір Арлоў, гісторык і пісьменнік, аўтар шматлікіх твораў, прысвечаных гістарычным беларускім падзеям, у гутарцы з Галінай Уліцэнак п.з. *У палоне гістарычных міфаў*, выказаў наступную сваю думку: „Што кансалідуе нацыю? Магчыма, я памыляюся, але, мне здаецца, велізарную ролю тут павінна адыграць агульная гістарычная свядомасць народа. Я лічу, што гэта больш істотна, чым нават мова. Паглядзіце, Швейцарыя гаворыць на некалькіх мовах, але застаецца дэмакратычнай, высокацывілізаванай краінай, і такой яе робіць менавіта агульнасць гістарычнай свядомасці народа, які ўсведамляе сябе адзіным, хаця і гаворыць на розных мовах. Я не хачу прыменшыць ролю беларускай мовы — яна таксама вельмі істотная. Але бачу тут прыярытэт гістарычнай самасвядомасці людзей. На жаль, гэтая наша свядомасць сёння уяўляе сабой відовішча досыць сумнае, і калі звярнуцца да нейкіх літаратурных вобразаў, мне бачыцца затанулы карабель, які спрэс аброс ракавінамі і багавіннем. Мы спрабуем гэты карабель падняць, але пакуль удалося пабачыць над вадой толькі самую вяршыню сцягамі з бел-чырвона-белым сцягам, над якім таксама павісла небяспека. (...) Усё ж такі спадзяюся, што і мы дажывем да таго часу, калі беларуская мова не будзе ўспрымацца на нашых вуліцах як нешта экзатычнае", „Голас Радзімы", 15.VI.1995, 22(2424).

ства, хоць самі і не мелі яшчэ выразна выкрышталізаванай беларускай нацыянальнай самасвядомасці і тоеснасці. Менавіта таму, напрыклад, І. Даніловіч лічыў сябе грамадзянінам дзяржавы, якая даўно заняпала і знікла, той дзяржавы, якая ў XIV-XVI стст. карысталася афіцыйна старабеларускай мовай, якая кіравалася старарускай традыцыяй, беларуска-ўкраінскімі паданнямі, абычаямі і звычаямі.

І. Даніловіч, які даследаваў спадчыну ВКЛ і атаясамліваў літоўскую дзяржаўнасць з беларускай, а сябе з ягонай гісторыяй, — у сілу склаўшыхся гістарычных абставін, лічыў сябе „патрыётам-літвінам”, служыў „прывіду XV і XVI стагоддзяў”²², — і таму, уласна кажучы, як Масква, так і Варшава, як Расія, так і Польшча былі для яго аднолькава чужыя — і аднолькава блізкія, як нацыі суседнія і пабрацімскія.

Відавочна таму яму і ягоным сябрам здавалася, што унія — тэта тая рэлігія, якая спрыяе захаванню сваёй незалежнай пазіцыі паміж Польшчай і Расіяй. У гістарыяграфіі пра унію вельмі многа поглядаў і ацэнак супярэчлівых, супрацьлеглых і ўзаемавыключальных²³. Таксама гэта датычыць яе значэння і ролі ў Беларусь „Uniazym w sensie umysłowym, — канстатуе Сакрат Яновіч, — właściwie wegetował na gruncie białoruskim, m.in. cierpiąc na kompleks niższości, będąc spychany do roli przedsionka w kościele „prawdziwej wiary”²⁴. Незалежна ад гэтай — зусім зразумелай у гістарычным кантэксце думкі — можна сустрэць і вельмі крытычныя меркаванні. Так, напрыклад, Мікола Гайдук, падкрэсліваючы, „(...) што гэтак званая Берасцейская унія 1596 г. была задумана і Польскай Каронай і Апостальскай Сталіцай як спосаб да акаталічання і паланізацыі праваслаўнага беларускамоўнага насельніцтва Рэчы Паспалітай, каб затым з гэтага плацдарма рушыць з мячом і крыжам на Маскоўскую дзяржаву” — робіць заключны вывад, „што 243 гады панавання уніі — гэта былі часы духоўнага зняволення беларускага народа, дэнацыяналізацыі яго, вынішчання ягонай мовы, культуры, традыцыі, гады несціханай рэлігійнай вайны, у якой загінулі сотні тысяч людзей, былі беспаваротна знішчаны беларуская дзяржаўнасць, акалечана

22 Параўнай: М. С. Владимирский-Буданов, *Игнатий Николаевич Данилович*, [у:] *Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834-1884)*, Киев 1884, с. 169.

23 Параўнай: А. Mironowicz, *Unia brzeska w świetle historiografii. Uwagi o stanie badań*. „Chrześcijanin w świecie”, Warszawa 1988, nr 8-9 (179-180), s. 161-175.

24 S. Janowicz, *Terra incognita: Białoruś*. Wydawnictwo Rady Programowej Tygodnika „Niwa”, Białystok 1993, s. 34. Глядзі таксама: S. Janowicz, *Przez cztery konfesje*, „Chrześcijanin w Świecie”, Warszawa 1988, nr 8-9 (179-180), s. 218-237.

самабытнасць развіцця беларускай нацыі. Гэта быў час цемрашальства"²⁵.

Аднак усё ж такі ва уніі, — гаворачы словамі С. Яновіча, — „spruchanej do roli przedsionka" захаваліся мясцовыя беларускія традыцыі, што і стварала магчымасць некаторым святарам, іх спадчыннікам і наступнікам падрыхтаваць грунт пад беларускае нацыянальнае адраджэнне. Паводле Міхаіла Паўлава, віцебскага супрацоўніка Краязнаўчага музея, „уніяцтва дало трохсотгадовы пласт самабытнай культуры, зафіксаваны ў архітэктуры, ікананісе, спевах і кнігадруку"²⁶. Адам Мальдзіс на канферэнцыі Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны 11 мая 1990 года ў Мінску, пастулюючы неабходнасць змянення адносін да уніі, адзначыў: „У уніі было два пачаткі. Адзін пачатак — гэта падпарадкаванне Рыму, і другі пачатак — гэта экуменічны пачатак, які сёння вельмі істотны, таму што садзейнічае збліжэнню і ўзаемаразуменню людзей. Потым, калі уніяцтва не спраўдзіла тых надзей, якія ўскладала каталіцкае духавенства на унію, калі яна стала пасапраўднаму народнай рэлігіяй (таму што толькі беларускія сялянскія „нізы" засталіся пры уніі — „вярхі" пераважна перайшлі ў каталіцкую веру), — тады яна ў значнай ступені стала беларускай нацыянальнай рэлігіяй: нідзе, як ва уніяцкай царкве, так шырока не распаўсюджвалася беларуская мова"²⁷.

25 М. Гайдук, *Шоў няпраўды і нянавісці*, „Przegląd Prawosławny", 1995, nr 3 (117), s. 19-20. Гэта рэцэнзія М. Гаідука датычыць выдання: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. R. Łużny, F. Ziejka і А. Кєрпіński, Kraków 1994, ss. 559, — і асабліва прац наступных беларускіх даследчыкаў: С. В. Кавалёў, *Няздзейсненая унія (паводле дыярыгуша Гальяша Пельгрымоўскага*, с. 66-75; М. Хаўстовіч, *Скасаванне уніі і беларуская ананімная літаратура*, с. 507-518; І. М. Запрудскі, *Пытанне уніі ў газеце Кастуся Каліноўскага „Мужыцкая праўда"*, с. 519-525; Л. К. Тарасюк, *Адлюстраванне уніяцкай тэматыкі ў творчасці Францішка Багушэвіча*, с. 526-531.

26 М. Паўлаў, *Гістарычная пераемнасць саманазвы беларусаў і нацыянальная свядомасць*, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, цыт. выд., кн. 2, с. 223. Глядзі таксама: І. Слюнькова, *Архітэктурная спадчына як адлюстраванне нацыянальнага характару беларусаў*, [у:] там жа, с. 117-122; А. Станкевіч, *Хрысьціянства і беларускі народ. Спраба сынтэзы*, Вільня 1940, с. 99-119; В. Ярмалковіч, *Касцельная вунія на Беларусі і яе лёс*. „Весткі Інстытута Беларускаведы", Leimen 1993, nr 8, s. 1-24.

27 А. Мальдзіс, *Мы павінны змяніць свае адносіны да уніі*, „Унія", Менск 1990, н-р 1, с. 21. Архімандрый Леў Гарошка, уніяцкі царкоўны дзеяч, у адным з нумароў эміграцыйнага часопіса „Божым шляхам" за 1947 г. пісаў у сваім артыкуле *Няўміручая ідэя. Гістарычны нарыс*: „Пакуль унія была на Беларусі, дык ані паланізацыя, ані русыфікацыя ня былі страшнымі, бо беларускае рэлігійнае жыццё ў унійным веравызнанні захоўвала беларускі характар. Не зважаючы на вышэйшую спаланізаваную часткова ерархію, на вёсках усюды

Такая думка прыкметна пераклікаецца з поглядамі славутага даследчыка „западно-руссизма” Аляксандра Цвікевіча, які ў 1929 г. пераканальна сцвярджаў, што „(...) ва уніі захоўвалася стыхія беларушчыны і што інтэлігентныя уніяцкія сем’і былі носьбітамі ідэі беларускай самабытнасці. На грунце уніі як асаблівай „мужыцкай веры”, — падкрэсліваў ён, — беларуская інтэлігенцыя першай паловы XIX в. імкнулася збудаваць будучыню Беларусі — ці то разам з Польшчай, ці асобна ад яе. На унію мясцовыя работнікі ласьне і глядзелі як на мост да захаду — мост, які іх адначасова адлучаў ад маскоўска-праваслаўнага свету”²⁸. Цвікевіч звярнуў таксама ўвагу і на другі пачатак: „Але ў уніі была схавана для Беларусі вялізная гістарычная небяспека. Унія з Польшчай — палітычная ў Любліне і царкоўная ў Берасці гэта два цяжэйшыя этапы беларускай гісторыі, пачатак дзяржаўнага і нацыянальна-культурнага заняпаду радзімы”²⁹.

Ці можна было ўзгодніць, прымірыць і пагадзіць гэтыя два пачаткі — дзве проціпастаўленыя і процілеглыя плыні? Неаднойчы задумваўся над гэтым М. Баброўскі, які ў Віленскім універсітэце выкладаў стараславянскую мову, збіраў старажытнабеларускія крыніцы, вывучаў беларускія гаворкі і народную творчасць, выступаў, з аднаго боку, супраць паланізацыі, а з другога — русіфікацыі. Ён моцна быў звязаны з уніяцкай Царквой і ейнай славянскай традыцыяй, вёў барацьбу з пракаталіцкім базыльянскім капітулам, — і як піша Мікола Хаўстовіч, — імкнуўся разам са сваімі аднадумцамі „зрабіць унію незалежнай ад рыма-каталіцтва”³⁰. Стараючыся адбудаваць, узмоцніць і прадоўжыць старажытнацаркоўнаславянскія пісьменніцкія традыцыі, М. Баброўскі ў сваёй працы *О wpływie Kościoła rzymskiego na język słowiański pod względem liturgii uważany, osobliwie w Dalmacji* выступіў супраць лацініцы на карысць кірыліцы, папікаючы далматаў, што яны замест кірыліцы

казанні гаварыліся па-беларуску, пяліся беларускія рэлігійныя песні. Нават у часе т.зв. поўнага заняпаду ў каталіцкіх школах на Беларусі для дробных развесяляючых прадстаўленняў-інтэрмедыяў ужывалася народная беларуская мова, хоць у польскіх школах гэта і выкарыстоўвалі для нядобрых мэтаў”. Цыт. паводле перадруку: „Унія”, 1990, н-р 2, с. 15. Параўнай: Казімір Сваяк, *Адраджэнне Беларусі і унія*, „Унія”, 1991, н-р 1(3), с. 12-15; С. В. Палуцкая, *Уніяцкая царква ў Беларусі на фоне супрацьстаяння Ўсходу і Захаду*, [у:] *Беларусістыка, Беларусь: гістарычны лёс народа і культуры. Матэрыялы навуковай сесіі*, Мінск 1995, с. 99-102.

28 А. Цвікевіч, „Западно-руссизм”. *Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. Навуковае выданне*, Менск 1993, с. 149.

29 Там жа, с. 149.

30 М. Хаўстовіч, *Скасаванне уніі і беларуская ананімная літаратура*, [у:] *Unia brzeska*, цыт. выд., с. 509.

выкарыстоўваюць лацінцу. Міхал Баброўскі таксама дамагаўся, каб І. Даніловіч публікаваў *Літоўскі Статут* кірыліцай, які ён перапісаў лацінкай і гэтак збіраўся друкаваць. У 1820 г. прыдумаў ён літары ў польскім алфавіце, дастасаваныя да кірыліцы. Міхась Баброўскі многа зрабіў у галіне славянаведы і ў тым ліку беларуса-веды. Апрача тэалогіі, царкоўнаславянскай і арыентальных моў — ён грунтоўна вывучаў славянскія помнікі, займаўся іх палеаграфічным, граматычным і фанетычным аналізам. З выкладовых нарысаў, канспектаў, запісак і заўваг паўстаў ягоны курс славянскай бібліяграфіі. Адам Станкевіч падкрэслівае, што працы М. Баброўскага, асабліва не друкаваныя і якія кранаюць справу беларусазнаўства, альбо пагінулі, альбо раскіданыя па розных бібліятэках як краёвых, так і замежных. „Вядома і тое, што М. Баброўскі, — заўважае А. Станкевіч, — напісаў працу *O charakterystycznych językowych zwrotach ludu białoruskiego* — але лёс гэтай працы, існуючай толькі ў рукапісе, што была на перахаванні ў Марціноўскага, таксама невядомы. Яму ж прыпісваюць і *Krótkie zebranie nauki chrześcijańskiej dla wieśniaków mówiących językiem polsko-ruskim wyznania rzymsko-katolickiego* ад 1835 года”³¹.

Варта звярнуць увагу і на той факт, што вядомы польскі кракаўскі бібліёграф Кароль Ежы Эстрайхер у сваім капітальным бібліяграфічным зводзе літаратуры *Польская бібліяграфія* паведамляе, што М. Баброўскі меў ужо падрыхтаваную кніжку *Historia drukarń słowiańskich na Litwie*.

У выпадку М. Баброўскага і ягоных аднадумцаў (асабліва А. і П. Сасноўскіх) немалаважнае значэнне меў той факт, што іх рэлігійна-нацыянальная свядомасць была звязана з уніяй як нацыянальна-рускай (гэта значыць беларускай і ўкраінскай) Царквой, што яму і ягоным сябрам не дазваляла зліцца з польскай ці расійскай стыхіяй, што іх вылучала і адрознівала сярод адных і другіх³². Ён любіў унію, зросся з яе царкоўнаславянскімі абрадамі і лічыў яе рэлігіяй рускага насельніцтва былой Рэчы Паспалітай. Напалоханыя польскім і лацінскім уплывам на жыццё і дзейнасць уніяцкай Царквы не толькі за былой Рэчы Паспалітай, але і за ліберальных часоў Аляксандра I, чаму перш за ўсё садзейнічалі базыльяне, а таксама Галоўная духоўная семінарыя Віленскага універсітэта, — М. Баброўскі і яго сябры імкнуліся захаваць і ўмацаваць рускую (беларускую і ўкраінскую) плынь і стараславянскі дух ва уніяцкай

31 А. Stankiewicz, *Mahnusze ski — Pa luk Bahrym — Babro ski. Da wytoka biełaruskaha adradžeńnia*, Wilnia 1937, s. 41-42.

32 Параўнай: А. Stankiewicz, *Bielaruski chryścijanski ruch. Historyczny narys*, Vilnia 1939, s. 4-10.

Царкве³³. Гэтым тлумачыцца яго зварот да Мікалая I у справе падтрымкі, абароны і дапамогі для уніі, ачышчэння яе ад паланізацыі і лацінізацыі, захавання яе незалежнага быцця і самастойнага жыцця. Аднак сапраўднай мэтай імператарскага двара ў той час было не ўмацаванне незалежнай самастойнай уніі, а яе ліквідацыя праз далучэнне да праваслаўнай расійскай Царквы (паводле афіцыйнай тэрміналогіі „возвращение на лоно истинно христианской православной Церкви“). Але пад уражаннем гэтага звароту імператар Мікалай I 16 снежня 1839 г. „высочайше повелить соизволил, чтобы приходские православные священники в губерниях: Витебской, Могилевской, Киевской, Подольской, Волынской, Минской, Виленской, Гродненской и в области Белостокской, по возможности читали в церквах в воскресные и праздничные дни проповеди на простом общепонятном языке, или изъясняли в виде бесед катихизис“³⁴.

Літоўскі мітрапаліт Іосіф Сямашка дадаючы ад сябе заўвагі пісаў сваім падлеглым: „Предлагаю консистории предписать посредством благочинных всем приходским священникам, чтобы они поучения читали на простом общепонятном для их прихожан языке, а в особенности изъясняли бы им на сем языке пространный катихизис, ныне всякому священнику данный. С тем вместе имеет консистория внушить тем же священникам, чтобы менее опытные из них, в случае какого либо недоумения, обращались за советами и наставлениями к своим собратиям, более сведущим в духовных науках и в знании простонародного языка“³⁵.

Усё ж такі гэта быў толькі наваротлівы і спрытны выкрут прадыктаваны вёрткасцю і хітрасцю расійскага самадзержца. Зразумеў гэта вельмі добра І. Сямашка і ў сваім пісьме ад 13 студзеня 1840 г. „Святейшему Правительствующему Синоду“, звяртаючыся з просьбай „о снабжении священников образцовыми проповедями на русском языке“, абгрунтоўваючы яе тым, што адносна загада „о простонародном языке“ паўсталі сур’ёзныя перашкоды і менавіта таму „более точные и подробные наставления по настоящему предмету не могут быть даны ныне духовенству от епархиального начальства, как по новости самого предмета, так и разнообразию наречий и состава самого духовенства по Литовской епархии, так что наставления таковые должно будет сообразовать постепенно

33 Глядзі: П.О. Бобровский, цыт. выд., с. 12-41; ён жа, *Русская греко-униатская церковь в царствование императора Александра I. Историческое исследование по архивным документам*, Санкт-Петербург 1890, с. 143-181.

34 *Записки Иосифа митрополита Литовского, изданные Императорскою Академиею Наук по завещанию автора*, Санкт-Петербург 1883, т. III, с. 495-496.

35 Там жа, с. 496.

с обстоятельствами и ходом самого дела" — адначасова дапаўняў і растлумачваў: „ Между тем я считаю необходимым снабдить священников Литовской епархии образцовыми на русском языке проповедями по предметам, относящимся особенно к кругу приходских поучений, так как большая часть сих священников, получив прежде воспитание в польских училищах не знают хорошо русского языка, и не будут в состоянии в своих поучениях на простонародных тамошних наречиях применяться к общему духу русского языка”³⁶.

Мітрапаліт Іосіф Сямашка
W. Charkiewicz, *Zmierzch Unii Kościelnej na Litwie i Białorusi*, Stonim 1929

І цяпер зусім зразумела, чаму імкненне абAPERціся на Мікалая I у барацьбе за адраджэнне уніі Аляксандр Цвікевіч акрэсліў

„трагічнай спробай” — і пісаў: „Гэта быў момант, калі правадары уніі імкнуліся зрабіць яе незалежнай ад каталіцтва і на уніяцкай рэлігійнай самастойнасці падняць да жыцця заняпалую старабеларускую культуру. Спроба скончылася няўдачай. Мікалай I і Блудаў скарысталі зварот да сябе уніяцкіх правадароў у сваіх уласных мэтах і замест дапамогі імкненням сапхнулі унію на рэйкі праваслаўя”³⁷.

Справа ў тым, што, — як заўважае Захар Шыбека, — „Пецябург разглядаў Беларусь як працяг Расіі, а Варшава — Польшчы”³⁸. Расійскі імператарскі двор глядзеў на Украіну і Беларусь як

36 Там жа, с. 497.

37 А. Цвікевіч, цыт. выд., с. 151.

38 З. Шыбека, *Этапы навукова-асветнай дзейнасці беларусаў у новы час (XIX-XX ст.ст.)*, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, цыт. выд., кн. 1, с. 58. Глядзі таксама: З. Шыбека, *Спроба вызначэння структуры і эвалюцыі нацыянальнай самасвядомасці*, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, цыт. выд., кн. 2, с. 37-41. Валерыян Харкевіч у сваіх працах прысвечаных уніі зусім не заўважыў зараджаючайся беларускай нацыянальнай свядомасці, і амаль усіх уніятаў залічае да палякаў, а Віленскі ўніверсітэт і унію разглядае як дзве магутныя цытадэлі польскасці ў яе барацьбе і супраціўленні русіфікацыі: W. Charkiewicz, *U grobu Unii Kościelnej. Z podróży do Żyrowic*, Kraków 1926; ён жа, *Zmierzch Unii Kościelnej na Litwie i Białorusi. Przyczynki do dziejów kultury polskiej na północno-wschodnich Ziemiach Rzeczypospolitej*, Stonim 1929, s. 1-117.

на „губернии от Польши возвращенные”, як „справдвечныя расійскія землі” — і пытання беларусізацыі ці ўкраінізацыі проста не існавала³⁹.

Канчатковая ліквідацыя уніі ў 1839 г. — гэта была перш за ўсё затрымка ў росце нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Варта адзначыць, што вядомы сучасны беларускі гісторык Леанід Лыч указвае, што уніяцтва магло б у іншых гістарычных умовах і абставінах ператварыцца ў дзяржаўную рэлігію, бо „калі каталіцкая царква ад самага пачатку, праваслаўная — ад часу залежнасці ад Масквы з'яўляліся інструментам дэнацыяналізацыі духоўнага жыцця беларусаў, дык уніяцтва, калі толькі не перашкаджалі яму знешнія сілы, з павагай ставілася да іх гістарычных традыцый, культуры і мовы, садзейнічала ўжыванню яе ў богаслужэнні, што станю́ча адбівалася на этнічнай, нацыянальнай самасвядомасці карэннага насельніцтва нашага краю”⁴⁰. Такі погляд атрымаў дакладна і паважнае абгрунтаванне ў сацыялагічных доследах Р. Радзіка⁴¹. „Беларусы, — піша ён, — былі пазбаўлены праслойкі, якая праяўляла б зацікаўленасць у станаўленні нацыі і адначасова магла б эфектыўна падтрымаць беларускі нацыянальны працэс. Такой праслойкай ва ўсходняй Галіцыі стала грэка-каталіцкае духавенства, а ў Літве — значная частка рымска-каталіцкага духавенства літоўскага паходжання”⁴². Аналізуючы сукупнасць вартасцей для фармавання беларускай нацыі і разглядаючы рэлігійныя перадумовы гэтага працэсу, Р. Радзік пераканальна канстатуе: „Рэлігія — важны элемент культурнай тоеснасці і нярэдка істотны нацыятворчы фактар — пасля скасавання уніі не стала выразніцай беларускасці. Трэба прыняць, што ў 1839 г. беларусы былі пазбаўлены таго элементу іх культуры, які даваў найбольшыя шанцы для нацыянальнай эскалацыі іх беларускасці. Царскія ўлады,

39 А. Філатава, *Да пытання аб паланізацыі і русіфікацыі Беларусі ў XIX ст.*, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, цыт. выд., кн. 2, с. 131-133.

40 Л. Лыч, *Рэлігія і нацыянальная самасвядомасць беларусаў*, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, кн. 2, с. 68. Аб складванні ва уніяцкіх культываваных пабудовах самабытных беларускіх рысаў глядзі: Т. Габрусь, *Адлюстраванне канфесійна-налітычнай сітуацыі ў культываваным дойлідстве Беларусі*, там жа, с. 317-322.

41 R. Radzik, *Kim są Białorusini?*, „Kamena. Kwartalnik Kresowy”, Chełm — Lublin 1991, nr 1(930), s. 5-8; *Ewolucja narodowa społeczności Kresów Wschodnich*, „Kultura i Społeczeństwo”, Warszawa 1991 г., XXXV, nr 2, s. 57-72; *Formowanie się świadomości narodowej Białorusinów. Uwarunkowania religijne*, „Przegląd Powszechny”, Warszawa 1993, nr 1 (857), s. 76-89; *Formowanie się narodów w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Kultura i Społeczeństwo”, Warszawa 1993 г. XXXVII, nr 4, s. 17-34; *Literackie źródła nowoczesnej białoruskości*, „Przegląd Powszechny”, Warszawa 1994, nr 3, s. 325-326.

42 Р. Радзік, *Узаемаабумоўленасць нацыянальнага развіцця польскага і беларускага грамадства (да 1914 г.)*. [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, цыт. выд. кн. 1, с. 92.

W A L E R J A N C H A R K I E W I C Z

ZMIERZCH
UNJI KOŚCIELNEJ
NA LITWIE I BIAŁORUSI

(PRZYCZYNKI DO DZIEJÓW KULTURY
POLSKIEJ NA PÓŁNOCNO-WSCHODNICH
ZIEMIACH RZECZYPOSPOLITEJ)

S Ł O N I M 1 9 2 9
N A K Ł A D E M G R U P Y Z I E M I A N
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI ŚW. WOJCIECHA W WILNIE

зліквідаваўшы уніяцкую касцельную іерархію, пазбавілі беларускае грамадства той праслойкі, якая мела найбольшыя шанцы, каб — як гэта склалася ва ўсходняй Галіцыі сярод украінцаў — актывізаваць беларускі нацыятворчы працэс і, маючы інстытуцкае заплечча, кіраваць ім на першай фазе развіцця”⁴³.

Супраць ліквідацыі уніі выступілі святары не толькі Беларускай епархіі, асабліва Віцебскай губерні, але і Беластоцкай вобласці. Устрыжаныя такімі падзеямі святар М. Баброўскі, працуючы тады ў Шарашове (у Петрапаўлаўскай уніяцкай царкве) Пружанскага павета пісаў свайму сябру, кляшчэлеўскаму протаіерэю А. Сасноўскаму, што „(...) у восені 1837 г. землетрасенне на Волыні і Падоллі, смяротнасць ад халеры, суровасць зімы, паўсюдная неўраджайнасць — усё гэта па сутнасці сваёй яўныя бічы і бізункі пасланыя Богам за адступніцтва ад веры нашых продкаў”⁴⁴.

Даследчык жыцця і дзейнасці І. Сямашкі Г. Л. Купрыяновіч, падкрэсліваючы, што „(...) духовенство Белостокской области смежное с фанатическим латинским духовенством Царства Польского и подчинявшееся внушениям областных начальников, униатов, совращенных в латинство, менее других было расположено к православию”, звяртае ўвагу ў сувязі з гэтым на наступныя падзеі на Беластоцчыне асабліва ў Бельскім павеце: „Наиболее озабочивало преосвященного Иосифа [Сямашку — Б. Б.] обнаружившееся среди униатского духовенства Белостокской области движение, враждебное делу воссоединения. Из 49 священников этой области 15 не только отказалось дать подписки о желании присоединиться к православию, но еще подали на Высочайшее имя прошение, с ходатайством защитить их веру от гонений и преследований. Во главе протестовавших стоял 63-летний протоиерей Клещелевской церкви Антоний Сосновский, человек весьма образованный, некогда неустанно боровшийся за права белого духовенства, попираемые базилианским орденом, но принадлежавший к партии ревностных униатов из белого духовенства, которые мечтали, сокрушив базилиан и опираясь на их фондуши, на русское образование, очищение обрядов, доставить униатской церкви России видное самостоятельное положение. К Антонию Сосновскому примкнули его единомышленники, священник Чижевской церкви Фавст Говорский и Березовской — Антоний Паньковский,

43 р. Радзiк, *Рэлігійныя прадумовы фарміравання беларускай мовы*. пераклад з польскай мовы Н. Пятровіч, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, цыт. выд., кн. 2, с. 277.

44 Цыт. па: Г. Л. Купрыяновіч, *Жизнь Иосифа Семашки, митрополита литовского и виленского и воссоединение западно-русских униатов с православной церковью в 1839 г.*, Вильно 1893, с. 115.

которые предпочитали действовать заодно с холмскими униатами. Некогда главный деятель Брестской капитулы, а потом Виленской консистории, протоиерей Антоний Сосновский пользовался в Белостокской области большим авторитетом. Эти обстоятельства придавали действиям бывшего официала, упрямого и настойчивого старика, особенное значение в глазах епархиального начальства, торопившего делом воссоединения и озабоченного к тому же волнениями в Белорусской епархии"⁴⁵.

Іосіф Сямашка быў вельмі ўсхваляваны і ўзбударажаны тым, што А. Сасноўскі „(...) пред Клещелевскими прихожанами опровергал в церкви учение Грекороссийской Церкви, что он же Сосновский, внушал тем же прихожанам не ходить в церковь к священнику, назначенному на его место (...)”, а дзейнічаў ён, паводле Сямашкі, па ўказанні рымскага папы⁴⁶ У сваю чаргу другія „неблагоднадежные священники” выступалі ў абарону уніі і супраць праваслаўя „по внушению Августовского Римского епископа и протоиерея Сосновского”⁴⁶. Усе яны „ссылаясь на поданное прошение к Государю Императору, отвергают всякия внушения и остаются непреклонными в упрямстве”, а ў іхніх учынках, паводзінах і трыманні за уніяй, „во всем поведении их духовных обнаруживается дух интриги, имевшей начало (...) в действиях Римского Августовского епископа”⁴⁸.

У сувязі з тым духоўныя і дзяржаўныя ўлады пазбавілі ўпартых („упорствующих”) уніяцкіх святароў адпаведных парафій: Антона Сасноўскага — Кляшчэлеўскай, Фаўста Гаворскага — Чыжоўскай, Льва і Сямёна Казьмінскіх — Карнінскай, Іаана Ішмэніка — Чамяроўскай, Базыля Высякерскага — Боцькаўскай, Антона Панькоўскага — Беразоўскай, Антона і Мікалая Гіжэўскіх — Бельскай Прачысценскай, Сцяпана Шалгіні — Мілейчыцкай. Наступныя святары былі падвергнуты выпрабаванням духоўнымі ўладамі ў Жыровічах „для удостоверения в их благонадёжности”: настоятель Шчытаўскай царквы — Міхал Банькоўскі, Кленіцкай — Іван Банькоўскі, Бранскай — Хвёдар Міхненіч, вікары Кленіцкай царквы — Базыль Севярыновіч, Кляшчэлеўскай — Пятро Саласцюковіч і Іван Дэмяновіч. Адначасова парафія Шчытаўскай царквы была перададзена „в ведение настоятеля Орлянской церкви Алексия Маковельского, Кленецкий приход в ведение настоятеля

45 Там жа, с. 122-123.

46 *Записки Иосифа митрополита Литовского*, цыт. выд., т. III, с. 399-400.

47 Там жа, с. 398.

48 Там жа, с. 398. Параўнай: П. И. Бобровский, *Антоний Юрьевич Сосновский, старший соборный протоиерей, настоятель Св.-Николаевской церкви в Клецелях. Историко-биографический очерк*, Вильна 1890, с. 157-186.

Група моладзі з арганізацыі „Вызваленне” на нелегальнай зборцы ў лесе пад Вільняй у 1907 г. (?). У першым радзе першы злева — Браніслаў Тарашкевіч

Лосинской церкви Венедикта Теляковского, а Бранский приход в ведение vicарнаго Пасынковской церкви Варфоломея Заржеховича”.

Паводле І. Сямашкі „происки некоторых интриганов” зрабілі таксама свой уплыў і на тое, што супраць прылучэння уніі да праваслаўя выступілі наступныя святары: „настоятель Вельской Воскресенской церкви Иосиф Лавринович, настоятель Жерчицкой церкви Андрей Жебровский, настоятель Мельницкой церкви Флоринан Зенкевич, священник Райской церкви Станислав Осташевский и священник Чижевской церкви Филипп Шешко”.

Некаторых вышэйназваных святароў духоўныя ўлады пакаралі высылкай у манастыры і ў Кастрамскую губерню пад нагляд мясцовай адміністрацыі, а пакаяўшымся — даравалі ўпартасць⁴⁹.

Нават такі прыхільнік уніі, як святар Адам Кастыцэвіч, протаіерэй і Бельскі благачынны, які кіраваў 34 парафіяльнымі цэрквамі

49 Там жа, с 397-403. Большасць пералічаных намі прозвішчаў духоўных змяшчае каштоўная і карысная праца а. Рыгора Сасны. Глядзі: ks. Grzegorz Sosna, *Wykaz hierarchii i kleru parafialnego oraz opiekunów cerkiewnych Kościoła Prawosławnego na Białostocczyźnie w latach 1839-1886*. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, Białystok 1986, ss.192.

ў Бельскім і Драгічынскім паветах, які даў згоду з уласнаручным подпісам на далучэнне да „Праваславной Грэко-Російскай Царквы”⁵⁰ і атрымаў медаль „отторженные насиліем, воссоединены любовью” — быў пазбаўлены пасады благачыннага за непаслядоўную, павольную і марудную дзейнасць па ачышчэнні Царквы ад лаціна-каталіцкіх і польскіх подыхаў і ўплываў, у тым ліку асабліва „за оставление по многим церквам органов”⁵¹. У сувязі з тым Літоўскі мітрапаліт І. Сямашка выдаў адпаведныя ўказанні Літоўскай кансісторыі раўназначныя распараджэнню: „В представительнии, от 11 сего сентября (1841) за № 8569, консистория изъясняет донесение благочинного Вельского Костыщевича, что при многих церквах находятся еще органы. Между тем по делам видно, что по моему предположению, от 11 февраля 1836 года за № 116, консистория предписала всем благочинным и настоятелям монастырей, чтобы находившиеся по бывшим Грэко-униатским приходским и монастырским церквам органы были в течении трех месяцев проданы в пользу тех же церквей, а в случае неявки в сие время покупщиков, разобраны и уничтожены. О сем предписании консистория донесла мне, от 26 того ж февраля за № 1613.

Как благочинный Вельский протоиерей Костыщевич, по собственному донесению, оказал крайнее нерадение в исполнении означенного выше предписания епархиального начальства и тем самым был причиной беспорядка, случившегося в Новоберезовской церкви, то предлагаю консистории: 1) протоиерея Костыщевича отрешить от должности благочинного; 2) на его место назначить Вельским благочинным тамошнего вице-благочинного Афанасия Лопушинского; 3) вменить в обязанность сему новому духовному чиновнику, по сношению с местного полициею уничтожить без замедления оставшиеся еще органы по церквам Вельского благочиния, и где будут уничтожены, мне донести; 4) дать о том знать всем благочинным и настоятелям монастырей Литовской епархии, и потребовать от них сведений, не осталось ли еще в церквах их ведомства органов, в противность помянутого выше данного им предписания, и об оказавшемся мне донести”⁵².

У сувязі з вышэйказаным варта спаслацца на наступныя разважанні Владыслава Сэрчыка: „Świat przeżyć duchowych jest sferą niesłychanie delikatną, źle znoszącą ingerencję zewnętrzną, tę zwłaszcza, która łamie już ukształtowaną tradycję. To mało ważne, że tradycja ta ma pięćset

50 Там жа, т. II, с. 31.

51 Там жа, т. III, с. 601.

52 Там жа, т. III, с. 601-602.

Ad. Stankewič

M a h n u š e ŷ s k i

— PAŪLUK BACHRYM —

B a b r o ŷ s k i

(Da wytokaŭ 'bielaruskaha adradžeńnia).

Wilnia 1937.

Wydańnie Bielaruskaha Wydawiećwa „Biełpres“.

Праца кс. А. Станкевіча, *Mahnuše ski, Pa luk, Bahrym, Babro ski*, Wilnia 1937

czy sto lat istnienia. Ważne jest tylko, jak głęboko zakorzeniła się ona w ludzkiej świadomości i na ile jest ona potrzebna człowiekowi"⁵³.

Такім чынам, — як падкрэслівае А. Станкевіч, — ліквідацыя уніі і яе традыцыі ў памяці і свядомасці як святароў, так і іхняй паствы не пайшла „царскаму ўраду так лёгка, як гэтага жадаў і як пазнейшыя ўрадавыя расійскія гісторыкі гэта даказвалі"⁵⁴.

Міхал Баброўскі — як і Ігнат Даніловіч, а таксама іншыя прыхільнікі уніі — не хацеў прымаць удзел у барацьбе ўнутры уніяцкай Царквы паміж паслядоўнікамі уніі ды яе праціўнікамі, ворагамі і звяржэнцамі, але і не жадаў прычыняцца да яе знішчэння. Аднак бесперспектыўнасць і безнадзейнасць яе абароны была прычынай таго, што калі біскупы І. Сямашка, Б. Лужынскі, А. Зубко і іншыя падаліся ў праваслаўе, М. Баброўскі ў рэшце рэшт вымушаны быў даць маўклівую згоду і на сваё далучэнне. Была таму і яшчэ адна прычына, аб якой — у ніякім выпадку — нельга забывацца. Гэта датычыць многіх уніяцкіх святароў, у тым ліку М. Баброўскага. Тагачаснаму пераходу ў праваслаўе, — як адзначае А. Станкевіч, — вельмі спрыяла беларуская стыхія: „Сымбалем гэтай стыхіі быў усходні абрад. Тымчасам унія была спольшчана, абрад злацінізаваны, а праваслаўе абрад гэны захавала чыстым і яго высока шанавала і крэпка трымалася"⁵⁵.

І ўсё-такі ўзнікала тады — як ніколі — праблема русіфікацыі Беларусі пасрэдствам афіцыйнай расійскай Царквы. Хто мог супраціўляцца гэтаму? Паланізаваныя беларускамоўныя католікі? А былыя уніяты? „Выступаючы супроць паланізацыі Беларусі, М. Баброўскі і яго сябры, — выяўляе Алег Латышонак, — аказаліся цалкам непадрыхтаванымі да змагання з русіфікацыяй, якую пачаў праводзіць цар Мікалай І. Інтэрферэнцыя русіфікацыі і паланізацыі запыніла працэс даспявання беларускага нацыянальнага руху. Быў гэта канец перыяду Асветніцтва ў Беларусі"⁵⁶.

53 W. A. Serczyk, *Unia brzeska — refleksje o tolerancji* [y:] *Unia brzeska i jej następstwa*, red. T. Stegner, Gdańsk 1991, s. 16.

54 А. Станкевіч, *Хрысціянства і беларускі народ. Спроба сынтэзы*, Вільня 1940, с. 115.

55 А. Stankievič, *Mahnusė ski — Pa luk Bahrym — Babro ski*, цыт. выд. с. 40. На жаль, гэтага якраз аспекту, вельмі важнага для зразумення М. Баброўскага, зусім не бярэ пад увагу В. Харкевіч у сваёй працы *Bez steru i busoli. Sylwetka ks. prof. Michała Bobrowskiego*, Wilno 1929, s. 61. Гэта праблема мела вялікае значэнне не толькі для М. Баброўскага, але таксама для шматлікіх іншых уніяцкіх святароў.

56 О. Łatyszonek, *Białoruskie Oświecenie*, [w:] „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, Białystok 1994, nr 2, s. 46. Пар.: П. О. Бобровский, *Михаил Кириллович Бобровский*, цыт. выд. с. 68-89.

Kończąc chcę znowu nawiązać do wspomnianej na wstępie mego referatu recenzji O. Łatyszonka. Następnym etapem białoruskiego procesu narodotwórczego wiąże on również z Białostoczną, a mianowicie z takimi przeciwnymi i kontrowersyjnymi do dnia dzisiejszego postaciami, jak Konstanty Kalinowski z Mostowlan i Michał Kojałowicz z Kuźnicy Białostockiej. Pierwszy — tzw. rewolucyjny demokrat, wywodzący się ze szlacheckiej rodziny katolickiej, stanowczy i konsekwentny przeciwnik Rosji, regionalny białorusko-litewski separatysta, reprezentant lewicy „czerwonych” i radykalny przywódca powstania styczniowego na Białorusi, obrońca wyzykiwanych chłopów i wydawca białoruskiej gazety „Музыка́я Прауда”, gorący zwolennik odrodzenia unii jako historycznie ukształtowanej i autentycznej wiary ludu białoruskiego, aresztowany i powieszony w Wilnie; drugi — okcydentalny słowianofil o orientacji rosyjskiej, czołowy ideolog tzw. „западно-руссизму”, nurtu zdecydowanie antypolskiego i antyłacińskiego, przeciwnik katolicyzmu i powstania styczniowego, zapomniany badacz dziejów unii i utalentowany publicysta, i tu, zaznaczymy — syn parocha unickiego, którego ojcem chrzestnym był bielszczanin J. Jaroszewicz, a zarazem spokrewniony z licznymi rodami duchownych unickich, w tym też z rodziną wspomnianego w moim referacie I. Onacewicza o pseudonimie „Żegota”.

Takie są poplątane przez historię losy Białostoczczyzny i wcale nietuzinkowych ludzi z niej pochodzących. I ma rację O. Łatyszonek — przynajmniej tak mi się wydaje — twierdząc, iż K. Kalinowski i M. Kojałowicz „toczyli w istocie religijną wojnę domową, której rana nigdy właściwie nie została zaleczona”, a tym samym tworzyli w swej istocie „w historii białoruskiego ruchu narodowego nierozłączną i tragiczną parę”⁵⁷. Problem ten wymaga — jak sądzę — gruntownego zbadania sine ira et studio, bowiem i tu tkwią zapewne przesłanki do zrozumienia słabości procesu narodotwórczego na Białorusi i współczesnego stanu świadomościowego społeczeństwa białoruskiego. W naukowej interpretacji tych procesów niewątpliwie może być pomocna reedycja książki Aleksandra Ćwikiewicza „*Западно-руссизм*”. *Нарысы з гісторыі Беларусі ў XIX і пачатку XX ст.* — ocalałej zaledwie w kilku egzemplarzach z pogromu 1929 r. i w 1993 r. ponownie wydanej w Mińsku przez oficynę „Nawuka i Technika” z zaznaczeniem „nawukowaje wydannie”. Z tą ostatnią informacją wprawdzie trudno się zgodzić — nie jest to wydanie naukowe: brakuje bowiem konfrontacji ze współczesnym stanem wiedzy, a więc wyważonej akademickiej przedmowy, merytorycznych komentarzy, niezbędnych wyjaśnień, przypisów edytorskich, użytecznych indeksów, ułatwiających spożytkowanie tej pracy. Niemniej jednak sam fakt reedycji tej rozprawy stał się sui generis wydarzeniem naukowym w dziedzinie szeroko pojętej białorutenistyki.

57 „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, Białystok 1994, nr 1, s. 187.

Zasługuje na uwagę również pogląd 0. Łatyszonka dotyczący miejsca, znaczenia i roli Białostoczczyzny w późniejszym białoruskim procesie narodotwórczym. „Białostocczanie przewodzili białoruskiemu ruchowi narodowemu — zauważa — tak długo, jak długo jego głównym problemem był stosunek do polskości. Na przełomie XIX i XX w. głównym problemem białoruskiego życia narodowego stała się rusyfikacja, a Białostoczczyzna znalazła się na jego uboczu. Ponowne ożywienie procesu narodotwórczego nastąpiło dopiero po przyłączeniu tego obszaru do państwa polskiego”⁵⁸. Jest to niewątpliwie teza w pełni oryginalna, odważna i nowatorska, wymaga jednak dalszych dociekań, analiz porównawczych i weryfikacji jej przez gruntowne i pogłębione badania naukowe.

I tu należałoby się wykazać nowoczesnym podejściem, w tym szczególnie kompleksowym spojrzeniem na temat, a do swego warsztatu naukowego wprowadzić zasady interdyscyplinarności kulturologicznej. W grę tu bowiem wchodzi takie zagadnienia, godne uwagi i pióra wnikliwego badacza, jak wieloetniczność, wieloreligijność i wielokulturowość, dualizm narodowy, problemy asymilacji i zachowania własnej tożsamości, identyfikacja i tolerancja, a więc — pogranicza, kresy i styki jako strefy zetknięcia się różnych tradycji i kultur, peryferyjność i centrum, kraj rodzinny — naród — ojczyzna, regionalizm i małe ojczyzny (w kontekście historycznym tzw. patriotyzm krajowy), obcy wśród swoich i swój wśród obcych, czyli — wzajemne oddziaływanie, osmoza i transformacje, zaszłości i kryzysy, legendy, mity i mistyfikacje. Dotyczy to zwłaszcza pogranicza jako kategorii współżycia oraz złożonych, ukształtowanych historycznie i kulturowo form stosunków i kontaktów między jednostkami i grupami etniczno-kulturowymi: od skrajnej separacji, wrogości i konfliktów do pełnej harmonii, współdziałania i integracji, od zasadniczej odmienności, zróżnicowania i odrębności do pełnej asymilacji, konglomeracji i amalgamacji⁵⁹.

58 Tamże, s. 187. Złożony problem kształtowania się białoruskiej świadomości narodowej na Białostoczczyźnie w XX w. z uwzględnieniem uwarunkowań religijnych i etnicznych pogranicza, oprócz wymienionej już książki E. Mironowicza, stawiają w swoich pracach: Антон Мірановіч, *Умовы фарміравання беларускай свядомасці правасלאўнага асяроддзя на Беласточчыне ў XX стагоддзі*. „Весткі Інстытута Беларускаведы”, Leimen 1989, nr 4 s. 52-68; Andrzej Sadowski, *Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce*, Kraków 1991, s. 45-175. Do tych spraw nawiązuje również Piotr Wróbel w rozprawie *Kształtowanie się białoruskiej świadomości narodowej a Polska*, Warszawa 1990, s. 27-31, 89-96.

59 Problemy te stały się w ostatnich latach domeną badań Zakładu Socjologii Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. Zob. np.: *Oblicza peryferyjności. Polska — Kanada (Quebec) — Białoruś*, red. T. Popławski, Białystok 1994, ss. 358; *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej*, red. A. Sadowski, Białystok 1995, ss. 331. Dorobek badawczy białostockiego środowiska naukowego jest również systematycznie prezentowany w serii wydawniczej Filii UW w Białymstoku „Pogranicze. Studia Społeczne” ukazującej się pod red. A. Sadowskiego: 1992 — t. I, ss.218; 1992 — t. II, ss. 170; 1993 — t. III, ss. 222; 1994 — t. IV, ss. 170.

Z punktu widzenia interdyscyplinarności kulturologicznej doniosłą rolę mają i powinny odegrać badania nad kontaktami językowymi i folklorystycznymi, w tym szczególnie nad takimi zagadnieniami, jak kształtowanie się języków narodowych a dialekty, gwary i narzecza na pograniczu i stykach, morfologia, składnia i leksyka, onomastyka i toponimia, etnolingwistyka i atlasy etnologiczne, socjolingwistyka i kultura języka.⁶⁰

Wierzę, iż białostoccy socjologowie, etnografowie, religioznawcy, kulturologi, reprezentanci poszczególnych dyscyplin filologicznych, a zwłaszcza *historycy*, w tym przede wszystkim zrzeszeni w Białoruskim Towarzystwie Historycznym — poprzez gruntowne penetracje archiwalne, usilne poszukiwania źródłowe i twórcze przewartościowania — wypowiedzą swe ważkie i odkrywcze, nowe i doniosłe słowo, otwierając tym samym w dociekaniach naukowych rozległe perspektywy i szerokie horyzonty badawcze.

Streszczenie

Autor włącza się do dyskusji nad początkami białoruskiej świadomości narodowej na Białostocczyźnie. Jego zdaniem, źródeł pojawienia się tej świadomości należy szukać w ideach Oświecenia i początkach Romantyzmu na Białorusi, rozpatrywanych w europejskim kontekście odrodzenia Słowian. Szczególną rolę przypisuje Uniwersytetowi Wileńskiemu. Część wileńskiej profesury należała do Kościoła unickiego. Unicy profesorowie, chociaż sami nie mieli jeszcze skryształizowanej świadomości narodowej, poprzez głębokie studia nad historią Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz językiem i obyczajami ludu białoruskiego kładli podwaliny pod kształtowanie się tej świadomości wśród Białorusinów. Nie zdołała temu przeszkodzić nawet likwidacja unii, gdyż powrót do prawosławia nie oznaczał przerwania miejscowej tradycji historycznej.

Autor podkreśla fakt, iż czołowi przedstawiciele wileńskiej profesury unickiej⁶¹: Michał Bobrowski, Ignacy Daniłowicz, Józef Jaroszewicz i Paweł Sosnowski pochodzili z północnego Podlasia, tj. z terenu dzisiejszej Białostocczyzny; postuluje dalsze badania celem wyjaśnienia tego historycznego fenomenu.

Summary

The author joins the discussion about the origins of the Belarussian national awareness in the Białystok region. In his opinion, the source of this awareness should be sought in the ideas of the Enlightenment and early Romanticism in Belarus, viewed against the background of the all-European Slavic revival. A special role in this process was played by Vilnius University. Some of the Vilnius University professors belonged to the Uniate Church. Although without any crystallized national

60 Ambitne założenia naukowe w tym zakresie zaprezentował J. F. Nosowicz w programowym studium *O potrzebie badań etnologicznych na styku kultur*, „Białostocki Przegląd Kresowy”, t. I — *Języki wschodniosłowiańskie w badaniach filologicznych*, red. J. F. Nosowicz, Białystok 1994, s. 5-10.

awareness on their part, the Uniate professors laid the foundation for this awareness among the Belarusians through their deep studies of the history of the Grand Duchy of Lithuania, as well as of the language and habits of the Belarusian people. The growth of this awareness was not prevented even by the abolishment of the Uniate Church, because the return to Orthodoxy did not break the local historical tradition.

The author emphasizes the fact that the leading figures among the Uniate professors at Vilnius University — Michał Bobrowski, Ignacy Daniłowicz, Józef Jaroszewicz, and Paweł Sosnowski — were from northern Podlasie, that is, from the present-day Białystok region. He urges further studies to explain this historical phenomenon.